

Nyugati gondolkodók hatása a XVII. század első felének erdélyi államelméleti irodalmára

Jelige: TEN 031

Nyugati gondolkodók hatása a XVII. század első felének erdélyi államelméleti irodalmára

Tartalomjegyzék

1. Bevezető	1
1.1 Bevezetés	1
1.2 Módszertan	2
2. A művekről általában	5
2.1 Erdély történetének rövid áttekintése és a politikai irodalom alakulása 1605-től 1648-ig	5
2.2 A szerzők és műveik	9
2.2.1 A nyugatiak	9
2.2.2 Az erdélyiek	11
2.3 A neosztoicizmus	13
2.4 Az írások formája; kapcsolatuk az antik elődökkel	15
3. Az írások elemzése témakörönként	18
3.1 Az ajánlások	18
3.1.1 A nyugatiak	18
3.1.2 Az erdélyiek	19
3.2 Az államforma	20
3.2.1 A nyugatiak	20
3.2.2 Az erdélyiek	21
3.3 Egyház és állam viszonya	22
3.3.1 A nyugatiak	22
3.3.2 Az erdélyiek	24
3.4 Az uralkodó erkölcsössége	25
3.4.1 A nyugatiak	25
3.4.2 Az erdélyiek	27

3.5 Az uralkodó és a törvény; a tanácsosok szerepe.....	31
3.5.1 A nyugatiak	31
3.5.2 Az erdélyiek	33
3.6 Háború és béke; szövetségi rendszerek	35
3.6.1 A nyugatiak	35
3.6.2 Az erdélyiek	37
4. Összegzés	39
Bibliográfia.....	41

1. BEVEZETŐ

1.1 Bevezetés

Ezen dolgozat a kora újkor magyar államelméleti irodalmát vizsgálja, elsősorban abból a szempontból, hogy miként hatottak rá bizonyos nagy tekintélyű nyugati alkotótársak írásai. Ennek érdekében elemezni fogom néhány híresebb humanistának hasonló témában írt művét. A vizsgált korszak erdélyi politikai filozófiai témájú művei leginkább a nyugati példák lefordításából, átírásából, a gondolatok egy az egyben átvételéből születtek. Fontos megfigyelnünk tehát, hogy a korszak mely meghatározó gondolkodójától mit vettek át, mit vetettek el, és mindennek milyen okai lehettek.

A legfőbb befolyásoló tényező az aktuális politikai berendezkedés, az alig korlátolt fejedelmi abszolutizmus lehetett, amely miatt a korban amúgy sem túl elterjedt, és még kevésbé népszerű republikánus nézetek számára nem volt megfelelő táptalaj a kibontakozó erdélyi kultúra. Szintén befolyásolhatta a magyar szerzőket az a tény, hogy a török közelsége és kényszerű barátsága miatt nem lehetett teljesen elítélni a „hitetleneket”, amit a Nyugat megtehetett a távolból. Emellett érdekes megnézni a reformáció korában, hogy az eltérő vallási nézetek hogyan érvényesülhettek egy alapvetően kálvinista országrészben, ahol ugyanakkor viszonylag széleskörű vallási tolerancia volt. Bár a Királyi Magyarországon Pázmány Péter vezetésével megindult az ellenreformáció, és bizonyos katolikus nézetek is teret nyerhettek, továbbra is a protestáns tanok domináltak Erdélyben, ahol az udvari értelmiség nagy része kálvinista volt. Elsősorban ezeket a szempontokat fogom sorra megvizsgálni a szerzők állam- és uralkodóeszményében.

A XVI. század rendkívül eseménydús és zavaros időszak Nyugat-Európában és Magyarországon egyaránt. Nyugat-Európában a protestantizmus megjelenésével dúltak a vallásháborúk, a földrajzi felfedezések új gazdasági helyzetet teremtettek, megindult a tengeri hegemoniáért folytatott küzdelem, a németalföldi szabadságmozgalmak is megrázták a térséget. Mindeközben Magyarország három részre szakadt. Magyar nemzetiségű uralkodó csak az Erdélyi Fejedelemségben érvényesülhetett, és ezen állam szuverenitása is az Oszmán Birodalomtól függött. Erdély a következő század elejére tudta

stabilizálni helyzetét az 1606-os bécsi békét követően. A XVII. század első fele sem nevezhető nyugodtnak (ekkor zajlott például a harmincéves háború), azonban ez volt Erdély virágkora, így a kultúra is ekkor sugározhatott igazán szét a Fejedelemségben. A magyar humanistákhoz lengyel közvetítéssel ekkoriban jutottak el a XVI. századi gondolkodók művei, amelyek nagyban hatottak a korai magyar nyelvű politikai írásokra. Könnyen párhuzamot lehetett vonni a korszak kaotikus magyarországi helyzete és Erasmus, Machiavelli, Justus Lipsius környezete között.

A kor zavarosságával, bizonytalanságával könnyen párhuzamot vonhatunk napjainkban is. A korabeli Erdély és Nyugat-Európa identitásbeli kérdései nagyon hasonlítanak a XXI. század kulcskérdéseire, éppen ezért érdemes megvizsgálnunk a kor gondolkodóinak válaszait. Szintén érdekes a téma olyan szempontból, hogy az aktuálpolitika miként befolyásolja az eszméket, ezt kiválóan meg lehet figyelni a fordításoknál és átvételeknél. Az aktuálpolitika hatása – ha eltérő mértékben is – de szinte minden korban fellelhető, ezért is fontos tudatában lennünk a jelentkező hatásokkal. Tanulságos megfigyelni a korszakban, hogy a fő szellemi központokban kialakult eszmék a periférián lévő kis államokat milyen mértékben képesek befolyásolni – ez is gyakran előfordulhat napjainkban is.

1.2 Módszertan

A fentiekben említett indokok miatt a nyugati alkotókat az 1513 és 1589 közötti időszakból válogattam, a magyarokat pedig azok közül, akik 1606 és 1641 között tevékenykedtek. Ezek a művek az első, magyar nyelven írott államelméleti munkák közé tartoznak, ezért különös jelentőségük van a magyar politikai filozófia történetében. Éppen ezen jelentőségük miatt emelem őket ki, a korabeli idegen nyelvű írásokat nem vizsgálom. Bár az elemzett művek legnagyobb része fordítás, mégis érdemes őket önálló alkotásként kezelni, egyrészt mivel a lefordítandó írások kiválogatása már önmagában értékválasztást tükröz, másrészt pedig igen szabadon fordították a műveket a szerzők: néhol mondatokat szakítottak szét, máshol több oldalnyi távolságra kerültek egymástól

bekezdések. Így a fordító szándékait jobban tükrözik az írások, mint az eredeti író gondolatait¹.

Politikai filozófiai műveket alapvetően kétféleképpen olvashatunk. Az egyik nézet szerint szigorúan a szövegre, és a benne lévő időtálló igazságokra kell koncentrálni, „alapvető fogalmakat” és „örök kérdéseket” vizsgálni, általában főleg a különböző korszakokat meghatározó főbb művekben. Ennek az irányzatnak hátránya lehet, hogy az olvasott művel szemben – kényszerűen – felállított prekoncepcióink, már megszerzett eszmetörténeti tudásunk miatt olyan dolgokat vélünk kiérteni a szövegből, amelyet a szerző nem szándékozott állítani, esetleg félreértjük az eszmefuttatásokat². A másik irányzat az írások történelmi kontextusát próbálja vizsgálni, a művek hátterére fókuszál, és minden állítás külső okát próbálja keresni, kevésbé gondolkodik „örökérvényű igazságokban”. Itt viszont ott követhetünk el hibát, hogy elvonatkoztatunk az író azon szándékától, hogy valóban „örök kérdéseket” válaszoljon meg, továbbá az írás körülményei és értelme közé nem mindig húzhatunk egyenlőségjelet³. Ez a dolgozat a művek külső hatásait vizsgálja elsősorban, így főleg a második megközelítést alkalmazom, ritkábban fordul elő az elemzett értekezések tartalmának részletes filozófiai elemzése.

Az elemzett írásokban leginkább két érdekes aspektust vizsgál a dolgozat: egyrészt azt, hogy az aktuálpolitika miként befolyásolja a gondolkodást, másrészt pedig azt, hogy egy szellemi periférián fekvő ország miként van kiszolgáltatva a kulturálisan előrehaladottabb térségek gondolatainak. Látni fogjuk, hogy bizonyos nyugati tanok szinte érintetlenül érkeztek hazánkba, míg más kortárs nézetek éppen az aktuálpolitikai befolyás miatt legfeljebb apró utalások révén jelennek meg. A dolgozat a korszak legégetőbb politikai filozófia témáin keresztül vizsgálja ezt a két szempontot, de a szerzőkről és műveikről általában, valamint a korabeli erdélyi szellemi és politikai életről is tartalmaz egy rövid összefoglalást.

1 Csipkay Sándor: *Magyar-holland irodalmi kapcsolatok kezdetei (Laskai János)*. Budapest, 1935. I.m. 20. o. A továbbiakban Csipkay

2 Quentin Skinner: *Jelentés és megértés az eszmetörténetben*. Fordította Jónás Csaba. In: A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i lát képe. John Dunn, John G. A. Pocock, Quentin Skinner és Richard Tuck tanulmányai. Szerkesztette Horkay Hörcher Ferenc. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1997. I.m. 11. o. A továbbiakban Skinner

3 Skinner, 44. o

A dolgozat a vizsgált írások és azok kivonatainak vizsgálatára és a témában fellelhető másodlagos forrásokra egyaránt épül. Az erdélyi művek esetében az újabb kutatásokat részesítettem előnyben a régebbiekhez képest, annak ellenére, hogy a II. világháború előtt jóval több tanulmány íródott a témában, mint később. Ezek az írások azonban szinte kizárólag a magyar nemzeti öntudat kialakulására fókuszálnak a művekben, ezzel viszont a dolgozat nem foglalkozik. Az irodalmi szempontokat általában háttérbe szorítottam a filozófiatörténeti mondanivalóval szemben, csupán egy fejezetben értekezek a formáról, mivel a tanulmány tárgyához ez kevésbé kapcsolódik.

2. A MŰVEKRŐL ÁLTALÁBAN

2.1 Erdély történetének rövid áttekintése és a politikai irodalom alakulása 1605-től 1648-ig

Kezdeként érdemes megvizsgálni a művek keletkezésének történelmi körülményeit. A fontosabb politikai eseményeken túl a korszak erdélyi és magyarországi politikai gondolkodásának főbb vonulatait is áttekinti ez a fejezet.

1605-ben az Erdélyt a Habsburgok uralma alá vonó Giorgio Bastát a Bocskai István vezette felkelés kiszorította az országrészből. Miután a sereg gerincét adó hajdúk Bocskait fejedelmüknek választották, ő az ellentámadás mellett döntött: egyesíteni kívánta a Királyi Magyarországot Erdéllyel. Ez volt az első alkalom, hogy a „kereszténység védőbástyája” titulust, amit Magyarország évszázadok óta viselt, kibővítették és a korábban csak az oszmán-törökökre vonatkozó ellenségképet a Habsburgokra is kiterjesztették, azaz a protestantizmus védőbástyája lett Erdély. A hadjárat gyors sikereket hozott, mivel a magyarországi nemesség örömmel fogadta, a legtöbb erősséget ellenállás nélkül átadta Bocskai hajdúinak. Azonban röviddel később az erdélyi abszolutista rendszertől megrettent nemesség egy része inkább a Habsburgok iránti hűséget választotta, így Bocskai a további előrenyomulást feladva megkötötte az 1606-os bécsi békét, amely évtizedekre meghatározta a három részre szakadt Magyarország erőviszonyait. A béke volt ekkor a politikai realitás, hiszen Bocskai nem tudta volna az egyesített Magyarországot a két nagyhatalomtól megvédeni. A fejedelem nem sokkal ezt követően megírt végrendeletében kiprovokált lépésnek nevezi felkelését, és kifejti, hogy a magyar nemzet szabadságát csak úgy látja garantáltnak, ha a két, egyaránt keresztény uralkodó által irányított országrész megtartja különállását⁴, így ugyan nem egyesülhet a nemzet, de mindenképpen lesz magyar nemzetiségű uralkodó is Magyarországon. Többen azonban a béke megkötése előtt kitartottak az egyesítés elmélete mellett. Fő szószólójuk, Illésházy István hosszas vitát folytatott a fejedelemmel, azzal érvelve, hogy a török elleni összefogás sokkal fontosabb a Habsburgok

⁴ Bocskai István: *Testamentomi rendelés*. Kassa, 1606. In: Magyar gondolkodók 17. század. Összeállította Tarnóc Márton. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. I.m. 14-15. o. A továbbiakban Bocskai

abszolutizmusa elleni harcnál, és a megoldatlan helyzetű hajdúk pusztításait is kiemelte az egyesítés melletti érvként⁵. Bocskai azonban hajthatatlan volt, és politikai éleslátását az utókor igazolta.

Ebben az időszakban indult el Magyarországon az ellenreformáció Pázmány Péter vezetésével. A hitviták időszaka ez, és hazánkban ezen viták témája szinte kivétel nélkül az volt, mely felekezet az okozója a török pusztításnak. A protestáns (főképp kálvinista) lelkészek (pl. Magyari István, Alvinczi Péter) azzal érveltek, hogy a katolikus egyház „bálványozásai”, a Bibliától való elszakadása miatt szakadt az ország három részre. A katolikus Pázmány úgy érvelt, hogy a protestantizmus terjedése egyidős a török uralommal - amíg Luther és Kálvin tanai nem terjedtek el, Zsigmond és a Hunyadiak eredményesen vették fel a harcot az oszmánokkal⁶. Írásai a Királyi Magyarországon hatalmas sikert arattak - ezek a viták tették az ellenreformációt sikeressé hazánkban.

A bécsi béke ideiglenes kompromisszumnak tűnt, de mégis tartóssá vált az idők folyamán. A Bocskait követő fejedelmek (Rákóczi Zsigmond, Báthori Gábor) valóságtól teljesen elrugaszkodott hatalmi törekvéseikkel (felmerült egy közép-európai államszervezet is, amelyet a lengyelek, a magyarok és Moldva alkotott volna⁷) szétzilálták a Fejedelemséget. A kaotikus helyzetből 1613-ban a „magyar Machiavelli”, Bethlen Gábor (1613-29) tudott kiemelkedni, és kitűnő politikájával néhány év alatt stabilizálta Erdély helyzetét, uralma a fejedelemség virágkorának kezdete is. A törökkel jó viszonyt ápolt, a Habsburgokat pedig lekötötte a harmincéves háború, amelybe maga Bethlen is bekapcsolódott. Nagy eszméje volt Magyarország egyesítése, de pályázott a lengyel és a cseh trónra is⁸. A háború első szakaszában (1618-20) a cseh rendeknek nyújtott segítséget, valamint ideiglenesen sikerült meghódítania a Királyi Magyarországot, de 1620-ban fordult a hadi helyzet, ő pedig egyből lépett, és mielőtt visszaszorította volna a megerősödő ellenség, a nikolsburgi békében (1622) megerősítette a bécsi béke pontjait, valamint további engedményeket is szerzett. A Habsburgokkal szemben még két alkalommal (1623, 1626) fegyveresen lépett fel a háború során, mindkét alkalommal javítva Erdély helyzetét.

5 Schlett István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon, I. kötet*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004. I.m. 205-206. o. A továbbiakban Schlett

6 Bitskey István: *Pázmány Péter*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. I.m. 54-58. o

7 Schlett, 210. o

8 Schlett, 224. o

Bethlen utódjául feleségét, Brandenburgi Katalint jelölte ki, a kormányzást pedig öccsére, Bethlen Istvánra bízta, azonban az „idegen” fejedelemasszonnyal szemben ellenséges volt a közhangulat, így a tehetséges I. Rákóczi György (1630-48) emelkedhetett a fejedelmi székbe. Rákóczi egyben a Királyi Magyarország nagybirtokosa volt, így a Habsburgokkal nem igazán kereste az összetűzést. Egyetlen nagyobb hadjáratot vezetett (1643-45), melyet követően a linzi békében (1645) előnyös kompromisszumot tudott kötni. Erdély virágkora tovább folytatódott, Rákóczi politikailag stabilizálni tudta uralmát, és elérte, hogy családja örökletes dinasztiává váljon az országrészben⁹, legnagyobb külpolitikai sikereként pedig belefoglalta Erdélyt a vesztfáliai békébe, ezzel fontos státuszt szerezvén a Fejedelemségnek¹⁰.

Bethlen és Rákóczi uralma alatt kulturálisan is fénykorát élte Erdély: Gyulafehérváron nyugat-európai szintű iskola és nyomda működött, neves külföldi tanítókkal. Rákóczi Bethlen kulturális intézkedéseit folytatta, és az elődje által kinevelt nemzedék alkotta udvarának művészeit. A hitviták mellett prédikátorai rengeteget foglalatostkodtak hadjáratainak vallásos legitimizációjával, valamint az e dolgozat által taglalt írások egy része is Bethlen alatt íródott¹¹. A gyulafehérvári akadémia második generációja már Rákóczi alatt alkotott. Ezek között a művészek között találjuk az elemzett írók nagyobbik részét, az államelméleti irodalom ekkor bontakozott ki igazán a Fejedelemségben¹². Az időszakban még gyakran folytak a viták Magyarország egyesítéséről, azonban a helyzetet elfogadva egyre kevesebben érveltek e nagyszabású terv mellett, még az alapvetően Habsburg-párti Pázmány is Erdély függetlensége mellett foglalt állást. A prominens politikai személyek közül egyedül Esterházy Miklós nádor képviselte konzekvensen a Habsburg-vezette egyesítést sürgető irányzatot, több vitairatot is megjelentetett a témában¹³.

Itt érdemes azokról az írókról is megemlékezni, akikre a dolgozat nem tér ki, valamint a helyi politikai irodalom néhány általános jellemzőjéről is itt teszek említést. Bethlen

9 Szabó Péter: *Az erdélyi fejedelemség*. Kulturtrade Kiadó, Budapest, 1997. I.m. 86. o. A továbbiakban Szabó

10 R. Várkonyi Ágnes: *Erdély és a vesztfáliai béke (I. Rákóczi György politikájához)*. In: *Művelődésünk múltjából*. Comenius, I. Rákóczi György és más tanulmányok. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 1999. I.m. 103. o

11 Schlett, 230. o

12 Szabó, 102. o

13 Schlett, 215-218. o

Gábor bizonyos munkák finanszírozásáért cserébe gyakran kért őt dicsőítő írásokat (pl. Prágai András *Sebes agynak késő sisak* című munkája)¹⁴. Voltak olyan udvari írók is, akiknek egész munkássága ilyen írásokban merült ki, róluk nem szólok, ugyanis nem lehet ezeket a valódi politikai gondolkodás részeként elemezni. Az elemzett írások nagyobbik része azonban burkolt kritikát is megfogalmazott, ha a szerző véleménye eltért a Fejedelemségben általánosan elfogadottól.

Ez a dolgozat csak a magyar nyelven megjelent írásokkal foglalkozik, ugyanis a korszak éppen az anyanyelvű politikai gondolkodás kezdete, a latinul írott művek kisebb visszhangot is váltottak ki, ráadásul a fejedelem is kevésbé támogatta létrejöttüket. Az átlagosnál élesebb kritikák is többnyire latinul jelentek meg, több, kevésbé ismert írás például szélesebb rétegekre alapozott hatalmat tartott kívánatosnak, és a demokratizálódás felé vitte volna Erdély berendezkedését (pl. Bojti Veres Gáspár)¹⁵. Ezeknek a tanoknak azonban nem volt valódi támogatottsága sem a kor értelmiségében, sem pedig a nemességben; Erdély ugyanis a körülményekhez képest jó pozícióban volt, így az aktuális politikai berendezkedést csak kevesen bírálták élesen.

A fő téma azonban elsősorban a külpolitika, azon belül is a török kérdés volt. Kecskeméti Alexis János és Keserői Dajka János is főleg ezen kérdéskörrel foglalkoztak, és mint a korban általában, erkölcsi romlásnak tudták be a török pusztítást. Ami azonban fontosabb, hogy fegyverrel legyőzhetetlennek tartották az Oszmán Birodalmat – hosszabb távon is csupán az erkölcs diadalát tartották elképzelhetőnek. „Pesszimistább” hozzáállásuk miatt nem örvendtek akkora népszerűségnek, mint más gondolkodók. A neosztoikus dominancia mellett egyéb irányzatok is beszivárogtak az udvarba, pl. Pareus irénikus mozgalmának filozófiája, amely mindenek előtt a hitviták megszűnését és a keresztény egységet hirdette, ennek volt híve pl. a híres hitvitázó, Alvinczi Péter is. Az újsztoikus tanok korabeli primátusára mi sem jellemzőbb, mint az, hogy több gondolkodó is ókori sztoikus gondolkodók írásaival támasztotta alá irénikus meggyőződését¹⁶. A befolyásos irénikus írók hatására és politikai józanságának bizonyítékeként Bethlen szombatosokat és anabaptistákat is letelepített Erdélyben a négy bevett vallás követőin

14 Bitskey István: *Irodalompolitika Bethlen Gábor és a két Rákóczi György udvarában*. In: Magyar Könyvszemle, Budapest, 1980. I.m. 5. o. A továbbiakban Bitskey

15 Bitskey, 6. o

16 Bitskey, 8. o

kívül; sőt, még a románság befogadásán is fáradozott, a kor Európájának vallásilag leginkább toelráns uralkodója volt ezzel. Rákóczi azonban merevebb valláspolitikát folytatott, és már a bevett vallásokat sem kezelte egyenlően a reformátusokkal, a Bethlen által betelepített szombatosokat pedig időről időre üldözte is, ezt a legtöbbben Geleji Katona István udvari püspök tevékenységéhez kötik, aki kiváló vitairatokat is írt a nem megtúrt felekezetekkel szemben, művei szintén fontosak a magyar politikai gondolkodás történetében¹⁷.

2.2 A szerzők és műveik

Mivel e munka nem térhet ki minden korabeli szerzőre egyenlő mértékben, ezért csupán néhány alkotás elemzésére vállalkozom. Ebben a részben a szerzők munkásságát és a vizsgált műveket mutatom be röviden.

2.2.1 A nyugatiak

A nyugatiak közül három írást fogok említeni, az első Erasmus *A keresztény fejedelem neveltetése* című alkotása, amely 1516-ban jelent meg Bázelen, V. Károly német-római császárnak szánva. Rotterdami Erasmus (1469-1536) a kora újkor egyik prominens filozófusa, aki pacifista nézeteivel a reformációt közvetlenül megelőző időszak egyik legnépszerűbb alkotója, a nyugati világ több kulturális központjában (London, Cambridge, Bazel, Freiburg, Itália több városa) is megfordult. Végig kitartott a katolikus egyház mellett, bár folyamatosan bírálta annak intézményrendszerét. Békét hirdetett a felekezetek között, és elismerte a pápa főségét (bár világi hatalmát túlzónak találta)¹⁸.

A második főbb mű, amelyet görcső alá veszek, Niccolò Machiavelli (1469-1527) *A fejedelem* című alkotása. Ez az írás 1513-ban íródott, de csupán a szerző halála után, 1532-ben került nyomtatásba. A mű óriási hatást gyakorolt a későbbi politikai gondolkodásra, az uralkodók eszményére, és - ellentétben Erasmus művével - élesen szemben állt az egyház politikai tanításaival. Machiavelli igen fordulatos élete során a reneszánsz Firenze politikai életének meghatározó alakja volt, többször került

17 Kopp Tibor: *Erdély művelődése I. és II. Rákóczy György korában*. Huszár István Könyvnyomdája, Nyitra, 1903. I.m. 163. o.

18 Faludy György: *Rotterdami Erasmus*. Fordította Szöcs Noémi Imola. Alexandra Kiadó, 2005. I.m. 286. o. A továbbiakban Faludy

összetűzésbe az aktuális vezetéssel, de amikor élvezte a városatyák bizalmát, kül- és belügyeket is intézett a város számára. Alakja *A fejedelem* révén mindig is ellentmondásos volt az utókor számára, hiszen maximái élesen szemben álltak a hagyományos antik alapelvekkel és a katolikus egyház korabeli tanaival, a skolasztikus tanításokkal is; ugyanakkor ő írta az egyik leggyakorlatiasabb uralkodási kézikönyvet a történelem folyamán¹⁹.

Néhány aspektusát szeretném megvizsgálni Morus (Szent) Tamás *Utópia* című alkotásának is. Ez a mű 1516-ban jelent meg, gyakorlatilag egy időben Erasmus írásával, és mivel jó kapcsolatban álltak egymással²⁰, politikai gondolatmenetük több tekintetben hasonló.

Fontos még megemlíteni a kora újkori magyar politikai gondolkodást meghatározó neosztoicizmus két alakját, akiknek erdélyi gondolkodók által lefordított munkáit a magyar művek közé fogom sorolni, mivel a korszakban a magyar politikai gondolkodást ezek a fordítások határozták meg - tulajdonképpen önálló gondolatok még nem születtek, viszont az újsztoikus tanokat majdnem egy az egyben átvette az értelmiség. Amiben eltérő véleményük volt, azt a fordításban fejezték ki - nem voltak ezek a fordítások teljesen szöveghűek. Justus Lipsius (1547-1606) Erasmushoz hasonlóan németalföldi filozófus, az újsztoikus iskola megalapítója. Ő már a reformáció korában élt, több alkalommal vallást is váltott, életét meghatározták a hazájában dúló szabadságharcok borzalmi. Ezeknek elviselésére talált megoldást: a sztoicizmus újraélesztését, amelynek aktualizált téziseit a *De Constantia* (1584) című írásában ismertette. Lipsius másik nagy műve, a *Politica* (1589) a neosztoicizmus államelméletét mutatja be²¹. Legfőképpen ezt az írást fogom a későbbiekben szemügyre venni, hiszen az államelméleti nézeteket vizsgálom ebben a munkában.

Lipsiusnál valamivel kisebb hatást gyakorolt a magyar politikai gondolkodásra Antonio Guevara (1480-1545), V. Károly Habsburg császár udvari prédikátora, aki pályája végén püspöki rangig emelkedett Spanyolországban. A korabeli erdélyi politikai filozófia számára műve, az *Horologii Principium* (1529) című tizenegy év alatt elkészült

19 Niccolò Machiavelli: *A fejedelem*. Fordította Lutter Éva, utószót és jegyzeteket írta Herczeg Gyula. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987. I. m. 149-157. o. A továbbiakban Machiavelli

20 Faludy, 286-287. o

21 Tarnóc Márton: *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978. I.m. 143-145. o. A továbbiakban Tarnóc

alkotás fontos volt, több gondolkodó is lefordította vagy átvett belőle gondolatokat. Elsősorban a katolikus olvasóközönségnek nyerte el a tetszését, hiszen Guevara maga is hithű katolikus - azon belül ferences - volt, azonban a többi felekezet sem utasította el, sőt, kálvinista fordítója is akadt. A mű Marcus Aurelius fiktív udvarában játszódik, ahol az uralkodó tanácsokat ad a körülötte lévő embereknek, mégpedig olyan módon és pontossággal, ahogyan az óra mutatja az időt, innen a cím eredete. Mivel a híres császár is sztoikus filozófus volt, nem lehet nem észrevenni a neosztoicizmus kibontakozását a műben²².

2.2.2 Az erdélyiek

A magyar nyelvű művek közül az egyik legjelentősebb Laskai János (1603-57) *Politica*-fordítása, *A polgári társaságnak tudományáról* című alkotás (1641). Szintén ő fordította le a *De Constantiá*t, *Az Állhatatosságról* címmel (1641), erre viharos élete adta az ihletet, amely során a neosztoikus tanítások segítségével őrizte meg lelki nyugalmát. Laskai a Bethlen István és I. Rákóczi György között folyó trónharcok folyamán a Bethlenek pártján állt. Amikor Bethlen vissza kívánt térni a fejedelmi trónra (1636), Laskait küldte a Portához erre engedélyt kérni. Hiába járt sikerrel, időközben Erdélyben Rákóczi diadalmaskodott, így hazaútját hatalmas félelemben tette meg, hiszen az út egyébként sem lett volna veszélytelen, így azonban a hazatéréstől sem várhatott megváltást. Utazása során egyedül a *De Constantia* tartotta benne a lelket ekkor, melynek útmutatása a hazatérést követő megvetéssel terhes időszakon is átsegítette²³. Egyébként is vonzódott újsztoikus nézetekhez, mivel a leydeni egyetem hallgatója volt, ahol Lipsius is oktatott. Laskai több értekezést is írt aktuális patrónusainak riválisai ellenében (pl. Esterházy Miklós, Brandenburgi Katalin, Csáky István)²⁴. Később a fejedelem kérésére a szombatosok szektája ellen írt vitairatot *Jesus Királysága* címmel, melyhez Grotius munkássága szolgált alapul²⁵.

Draskovich János (?-1613) fordításában került a latinul nem beszélő olvasóközönség kezébe Guevara művének második könyve, amelyet 1610-ben fordított le, feltehetően

²² Tarnóc, 163-168. o

²³ Tarnóc, 136-138. o

²⁴ *Magyar gondolkodók 17. század*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. Összeállította Tarnóc Márton. I.m. 1187-1188. o. A továbbiakban Gondolkodók

²⁵ Csipkay, 18. o

Johann Wanckel latin nyelvű fordítása alapján. Draskovich a Királyi Magyarországon vezető politikus volt, egy időben a haditanács tagja is. Azért készítette el a fordítást, mert nagyon megtetszett neki egy hosszabb prágai tartózkodása során a neosztoicizmus. Draskovich fordítását átvéve, és a kimaradt részeket lefordítva Prágai András (?-1636) tette teljessé *Az fejedelmeknek serkentő óráját* 1628-ban, súlyos betegségtől gyötörve. Prágai református lelkész volt, mestere Pareus volt a hederbergi univerzításon, később I. Rákóczi György udvarába került, leginkább neki köszönhető, hogy Guevara tanai Erdélyben elterjedtek²⁶.

Vetéssi István volt Erdélyben az első, aki bizonyíthatóan Justus Lipsiusra alapozta gondolati rendszerét (*Levél az uralkodás művészetéről I. Rákóczi György fejedelemhez, 1631*). Róla a levél tartalmán kívül csupán azt tudjuk, hogy írt egy ajánló verset egy Pázmánnal vitatkozó íráshoz, de ezen kívül nem maradt ránk róla semmiféle adat.

Pataki Füsüs János (?-1629) református lelkész Bethlen Gábor feltétlen híve volt, ő az első önálló magyar nyelvű államelméleti író²⁷. Heidelbergben és Marburgban járt egyetemre, itt ismerkedett meg a kor népszerű nyugati tanításaival, többek között a neosztoicizmussal is. Prágaival jó barátságot ápolt, egy üdvözlő verset is intézett hozzá. Bár itt elemzett írására többen hatással voltak, ez nem fordítás, és még csak nem is egy másik szerző gondolatainak átírata, Pataki Füsüs saját elképzeléseit írta le, ezért műve, a *Királyoknak tüköre* (1626) nagyon értékes számunkra.

Szepsi Korotz György református prédikátor írása, a *Királyi ajándék* (1612) I. Jakab angol király királytükrenek, a *Basilikon Doronnak* az átírata - ennek megfelelően egy széles körű hatalommal rendelkező uralkodó abszolútizmusáról ír benne²⁸. E művön keresztül érzékelhetjük egy távolabbi nyugati nemzet, Anglia hatását is a magyar helyzetre. Ez azért lehetséges, mivel Jakab a protestáns tanok egyik legnevesebb képviselője volt, így egy református írónak kézenfekvő lehetett őt példának állítani uralkodója számára.

Ezen munkákat fogom tehát elemezni, a következő részekben sorra veszem, milyen témában milyen nézeteket vallanak, valamint egymáshoz való viszonyukat hasonlítom össze.

26 Gondolkodók, 1178, ill. 1181. o

27 Gondolkodók, 1180. o

28 Schlett, 225. o

2.3 A neosztoicizmus

Az erdélyi írásokat leginkább befolyásoló eszmerendszert, a neosztoicizmust érdemes alaposabban is megvizsgálnunk, mielőtt a művek boncolásához kezdünk.

A neosztoicizmust a már említett *De Constantia* című Lipsius-írás (teljes címe: *De Constantia Libri Duo, Qui alloquium praecipue continent in Publicis malis*) indította el, habár már korábban is terjedtek ezekhez hasonló tanok Nyugat-Európában. A neosztoikus szót például Kálvin János alkotta meg, de már Ulrich Zwingli is hivatkozott az ókori sztoikus filozófusokra. Ez is magyarázza, hogy főleg protestáns, azon belül leginkább kálvinista gondolkodók csatlakoztak a mozgalomhoz, nem csoda hát, hogy Erdélyben oly nagy népszerűségnek örvendtek az újsztoikus nézetek. Lipsius műve részletesen és átfogóan összefoglalja a neosztoikusok nézeteit, és sok szempontból összehangolja a keresztény értékekkel, ezért tartjuk ezt az írást a mozgalom igazi alapjának. A *De Constantia* a Lipsius és egy barátja, Langius között lezajlott eszmecsere örökíti meg, amelyben Langius a belső harmónia elérésére ösztönzi Lipsiust. Azt javasolja, hogy a külső eseményeket, amelyekre nincs befolyása (mint az átlagembernek a háború) hagyja figyelmen kívül, és csak azzal törődjön, hogy ő maga erkölcsileg tökéletes maradjon - ezt nem lehet elvenni tőle semmilyen körülmények között²⁹. A neosztoikusok türtőztették magukat a világi élvezetektől, nem éltek a kínálkozó lehetőségekkel, ha azzal erkölcstelen dolgokat tettek volna, és mindenben az állandóságot és a tökéletest próbálták megtalálni.

Az újsztoikus tanok az ókori sztoikusok gondolatain alapulnak, leginkább Seneca volt hatással rájuk. Nem zavarta a keresztény filozófusokat az, hogy pogány eszmét élesztenek újjá, sőt, megerősítést láttak ebben a tényben. Véleményük szerint az, hogy bizonyos ókori gondolkodók erkölcsileg helyes irányt jelöltek ki, jelzi, hogy ez egyfajta „természetes igazság”, amely örökké érvényes³⁰. Filozófiájuk középpontjában az etika állt, amelyet a teológiánál is előrébbvalónak tartottak. Fontos volt a szintén ókorból átvett teodícia tanítása is, amely az isteni gondviselés tökéletességét hangsúlyozza, és annak „hibáit”, a világban történő rosszat megmagyarázza. Egyrészt az újsztoikusok szerint

²⁹ Tarnóc, 131-136. o

³⁰ Paul Barth: *A sztoa filozófiája*. Fordította Szerémy György. Farkas Lőrinc Kiadó, Budapest, 1998. I.m. 210. o. A továbbiakban Barth

minden rossz egy nagyobb jó okán történik (pl. valaki tanulva egy nagy hibából megtérhet, vagy a jó emberrel történő rossz felfogható egyfajta próbatételként is), másrészt pedig a jó a világi kínok között is mindig boldog, a rossz pedig a világi örömek között is szomorú. Így a boldogság kulcsa nem a világi, mindennapi élvezetekben rejlik, hanem az erkölcsi tisztaságban és tökéletességben³¹. A kereszténység hangsúlyozása mellett több apróságban is eltérnek a neosztoikus tanok az ókori pogány gondolatoktól, például a panteizmus nem jellemző rájuk³².

Ez a szemlélet könnyen megnyerte magának a három részre szakadt Magyarország lakóit, hiszen ők is képtelen helyzetben voltak. Két nagyhatalom szorításában kellett lavírozniuk, nem volt politikailag reális és egyben „jó keresztényi” megoldás; hiszen a török védnöksége alatt kellett lavírozniuk, de egyben folyamatos fenyegetettségben is voltak mindkét nagyhatalom részéről. A harcok állandóak voltak a kis állam területén, a sikeresebb fejedelmek hadjáratai is megtizedelték a lakosságot, nem beszélve a török és a hajdúk pusztításairól a mindennapokban. Lipsius tanításai így gyorsan terjedtek az értelmiség körében, gyorsabban, mint korábban az erasmista tanok. Szapolyai János környezetében ugyan voltak Erasmus-művek, de ezek a nézetek mégsem tudtak hosszú távon teret nyerni a magyar rendek között, különösen Erdélyben nem, hiszen a benne hangsúlyozott keresztény összefogás a török védnöksége alatt álló Erdélyi Fejedelemségben nem lehetett népszerű tanítás³³.

Az újsztoikus államelméletet a fentiekben szintén említett, és a továbbiakban részletesen kivesézett *Politicaban* (teljes címe: *Politicorum sive Civilis Doctrinae Libri Sex*) ismerhetjük meg. A neosztoikus államideál azon az elgondoláson alapul, miszerint a társadalom Isten műve, a természet leképeződése. Minden embert egyenlőnek tartottak, mivel mindegyikük az isteni érték részese, véleményük szerint a rabszolgák „életfogytiglani bérmunkások”, nem érnek kevesebbet, mint akár az arisztokrácia, akár az értelmiség. Ennek ellenére nem a demokrácia pártján állnak, hanem mindenkinek organikus szerepet szánnak a társadalomban, és ezt egy olyan monarchiában gondolták megvalósíthatónak, ahol a király a társadalom fejeként jelenik meg. Ettől nem lesz

31 Barth, 49. o

32 Barth, 50. o

33 Rotterdami Erasmus: *A keresztény fejedelem neveltetése*. Fordította Csonka Ferenc, az utószót és a névmutatót írta Barlay Ö. Szabolcs. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987. I.m. 151-152. o. A továbbiakban Erasmus

felsőbbrendű, mint a többi „testrész”, sőt, a nagyobb felelősség csak nagyobb teher a sztoa tanításai szerint, az átlagember útja a mennyországba jóval könnyebb, mint a hatalmasoké. Az általuk preferált monarchiában egyes újsztoikusok alkalmaznának demokratikus intézményeket is (főleg önkormányzatok működnek így, nem lenne minden központosítva), azonban ezek csak néhányuknál és korlátozottan jelennek csupán meg. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy neosztoikus hatásra alakította ki Montesquieu és Locke is a nézeteit, azaz a hatalmi ágak megosztása és a társadalmi szerződés ötlete is ebből az irányzatból alakult ki³⁴.

2.4 Az írások formája; kapcsolatuk az antik elődökkel

Az elemzés során elsőként a művek műfaját, illetve a korábban alkotó művészekhez való viszonyát fogom vizsgálni.

Alapvetően háromféle műfajból származnak a taglalt írások. A legtöbbjük királytükör vagy fejedelmi tükör; ennek a műfajnak a gyökerei igen régre nyúlnak vissza. Ókori példáit is ismerjük (például Xenophón *Kürosz neveltetése* című munkájára Erasmus is több alkalommal utal³⁵), de igazán a középkorban élte virágkorát, és a kora újkorban alkalmazták utoljára. Erasmus, Lipsius, Machiavelli, Guevara, Szepsi Korotz és Pataki Füsüs írásai is ebbe a kategóriába tartoznak, a műfaj utolsó képviselői között³⁶. Ez a műfaj az uralkodóhoz fordulva rajzolja meg az eszményi fejedelem képét, ösztönözve őt arra, hogy ehhez próbáljon igazodni, valamint gyakorlati tanácsokat ad az uralkodással kapcsolatban, többnyire múltbéli – az elemzett művekben legtöbbször antik - példákra hivatkozva.

Vetéssi István levelét nem soroljuk a királytükrök közé, hiába szól a fejedelemhez és az uralkodásról. Írása buzdító levél (epistola cohortatoria), amely hasonló a királytükrökhöz, csak a levél műfaján belül kell értelmeznünk, ennél fogva rövidebb terjedelmű, és a politikának csupán néhány aspektusát elemzi, azokban is főleg a

34 Barth, 233. o

35 pl. Erasmus, 83. o

36 Tarnóc, 126-127. o

gyakorlati tanácsokra koncentrálnak, leggyakrabban aktuális problémákkal kapcsolatban, kevésbé szól az ideális uralkodó általános jellemzőiről³⁷.

Morus műve, az *Utópia* új műfajt teremtett, amelyet később könyvről neveztek el. Azonban az *Utópia* igazából nem az első utópia, az ókorban gyökeredzik ez a műfaj, Platón *Állama* például előképe lehetett Morus munkájának, de a középkorban is találunk példákat hasonló munkákra (pl. a *Cokaygne országa* című országleírás). A mű rokon az útleírásokkal is, hiszen Rafael egy utazás élményeit beszéli el a könyvben. Az utópia tulajdonképpen egy gyakorlatban megvalósíthatatlannak tűnő, a külvilágtól legtöbbször izolált, ideális állam megrajzolása, melynek leginkább a társadalmi berendezkedését írja le a szerző. Az újkorban igen népszerű műfaj lett (pl. a XVII. században többek között Campanella és Bacon képviselték, míg ellenutópiákat a közelmúltban is gyakran írtak, pl. Orwell vagy Huxley)³⁸.

Fontos megnéznünk, hogy melyik szerző mely ókori elődökre támaszkodik vagy hivatkozik, a reneszánsz hatása alatt készült művészi alkotások ugyanis ókori előzményre való hivatkozás nélkül szinte elképzelhetetlenek. Egyik jellemző módszere a kora újkori érvelésnek az ókori példák bemutatása: vagy elrettentésként mutatják be a korabeli „zsarnokokat”³⁹, vagy helyesen cselekvő uralkodók és erkölcsileg megfelelő gondolatokat megfogalmazó filozófusok bölcsességét idézik⁴⁰. Olykor az ókori jó példákat állítják az uralkodó elébe, mint pogány példákat, amelyek a keresztényekre még jobban vonatkoznak Krisztus tanításai miatt, amelyeknek a keresztény ember már tudatában van, az ókori pogányok értelemszerűen pedig nem ismerhették⁴¹. Pataki Füsüs, Vetéssi, Guevara és Lipsius is rengeteg hivatkozást alkalmaz, csakúgy, mint Machiavelli, aki számos korabeli példát is mer hozni, sokat a saját élettapasztalatából is⁴². Morus nem hivatkozik ókori szerzőkre, írása inkább a korabeli angliai problémákra reflektál, ezekre találunk egyértelmű, de burkolt utalásokat⁴³. Bibliai példázatok is előfordulnak⁴⁴, azonban ezeket az antik írásokhoz képest csak ritkán tudják alkalmazni.

37 Tarnóc, 128. o

38 Morus Tamás: *Utópia*. Fordította Kardos Tibor. Szent István Társulat, Budapest, 2002. Az előszót írta Péteri Zoltán. I.m. 5-6. o. A továbbiakban Morus

39 pl. Erasmus, 45. o

40 pl. Erasmus, 14. o

41 pl. Erasmus, 83. o

42 pl. Machiavelli, 134. o

43 pl. Morus, 71. o

Mindegyik írás többféle stíluselemet is átvesz antik művekből. Erasmus legtöbbször Platónra, Plutarkhoszra és Arisztotelészre hivatkozik, de más jelentős politikai gondolkodótól és történetírótól is vesz át motívumokat. Az újsztoikus gondolkodók természetesen az ókori sztoa képviselőit szeretik megidézni, így pl. Guevara Marcus Aureliust, de írási stílusára leginkább Cicero hatott, már-már barokkosan díszes retorika jellemzi művét⁴⁵. Justus Lipsiusra a legnagyobb hatást Seneca és Tacitus tette, művei nagyban tükrözik e két auktor írásainak szellemét és stílusát⁴⁶. A nem csupán fordításokat készítő magyar szerzőknél, Pataki Füsüsnél és Vetéssinél is elsősorban Tacitus hatása dominál, próbálnak a tények sallangmentes közlésével és logikus példázatokkal érvelni gondolataik mellett.

Az ókori hatás tehát tisztán megfigyelhető az elemzett írásokban, ahogy ez a reneszánszban megszokott volt. Műfajilag viszonylag egységesnek tekinthetők, a többség királytükör, de a másik kettő sem áll messze ettől a műfajtól. A nagy ókori szerzők közül Platón és Tacitus hatott a legjobban a szerzőkre, de több neves gondolkodótól vettek át elemeket.

44 pl. Erasmus, 43. o

45 Tarnóc, 165. o

46 Tarnóc, 131. o

3. AZ ÍRÁSOK ELEMZÉSE TÉMAKÖRÖNKÉNT

3.1 Az ajánlások

A kora újkor politikai írásainak egyik jellegzetessége, hogy az író valakinek ajánlja művét bevezetésként, megindokolja, hogy az illető miért méltó erre és hogyan okulhat belőle. Igen fontos volt, hogy melyik szerző melyik művét kinek címezte. Természetesen a legtöbb esetben mindegyik alkotó próbálta egy magas pozícióban lévő ember számára ajánlani írását, amennyiben erre lehetőségük adódott, magának az uralkodónak dedikálták a könyveket. Az ajánlások többsége az írás mecénásának szólt, akinek ezzel a gesztussal a finanszírozást is meg lehetett köszönni.

3.1.1 A nyugatiak

Erasmus *A keresztény fejedelem neveltetése* című munkáját az ifjú V. Károlynak ajánlotta⁴⁷, szinte előre látva, hogy Károly Nyugat-Európa nagy részének ura lesz. Érdekesség, hogy Károly talán Erasmus tanácsát megfogadva mondott le 1556-ban a trónról („... ha pedig ez nem tetszik neked, akkor miért vállalod el az uralkodói tisztséget? Akkor miért nem adod át másnak?”)⁴⁸. Machiavelli *A fejedelmet* Lorenzo de Medicinek, a nagy Lorenzo unokájának, Firenze akkori első emberének ajánlja⁴⁹, a benne szóló biztatás a konkrét történelmi helyzetre is értelmezhető: a politikailag bölcsen cselekvő uralkodó általános képének megrajzolása mellett biztatja Medicit, hogy szilárdítsa meg Firenze pozícióját, majd terjessze ki hatalmát Itália egyéb részeire⁵⁰. A mű az ekkor mellőzött Machiavelli engesztelő ajándéka is; azért is érdekes az ajánlása, mert másik nagy művét, a *Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről* az őt támogató barátainak dedikálja, elítélve azt a szokást, hogy neves uralkodóknak ajánlják a szerzők könyveiket⁵¹. Az *Utópia* műfaja miatt nem tartalmaz ajánlást, a mű elején aktuális problémákról beszélget az utazó Rafael és az elbeszélő.

47 Erasmus, 5. o

48 Erasmus, 147. o

49 Machiavelli, 5. o

50 Machiavelli, 141. o

51 *A politikai filozófia története*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994. Szerkesztette Leo Strauss és Joseph Cropsey. Fordította Berényi Gábor, Greskovits Endre, Keszthelyi András és Seres Iván. I.m. 416. o. A továbbiakban Strauss

3.1.2 Az erdélyiek

Laskai János Lipsius-fordításaihoz intézett ajánlásain keresztül megfigyelhetjük a szerző szorult helyzetét is. *Az Állhatatosságról* című művét Vay Péternek⁵², *A polgári társaságnak tudományáról* nevezetűt pedig Eperjesi Madarász Györgynek ajánlotta⁵³ - nem olyan nagyformátumú államférfiaknak, mint a nyugatiak. Ennek oka kettős: egyrészt az említett nemesek több alkalommal nyújtottak anyagi segítséget Laskainak, így hálát kellett kimutatni feléjük, de az okokat sokkal inkább a szerző élettörténetében kell keresnünk. Ő ugyanis a Bethlen család pártfogoltja volt, azonban Bethlen István ekkoriban már két alkalommal sikertelenül kísérelte meg megszerezni a fejedelemséget, egy többszörösen bukott politikusnak pedig már feleslegesnek tűnhet tanácsokat adni. A művek Bethlennek dedikálása hátrányt jelenthetett volna Laskainak és írásai széles körű terjedését is gátolta volna. A rivális fejedelmi dinasztiának, a Rákócziaknak sem ajánlhatta műveit, hiszen az uralkodó I. Rákóczi György az ő korábbi patrónusának riválisa. Megpróbált beférkőzni Rákóczi kegyeibe, éppen ezért a fejedelem egyik bizalmasának, Madarásznak dedikálja művét, aki pénzügyi támogatást is nyújtott számára, közvetve pedig a Rákócziakhoz is közelebb kerülhetett⁵⁴.

Draskovich János feleségének, Istvánffy Évának ajánlja művét, *A fejedelmek órájának második könyvét*⁵⁵; de ezt közvetve apósának, a neves történétíró Istvánffy Miklósnak szánt dedikációnak is értelmezhetjük. A katolikus Draskovich számára lehetetlen lett volna egy protestáns fejedelemnek ajánlani írását, de Erdélyből természetesen Habsburg uralkodónak sem dedikálhatta, így egy, a Királyi Magyarországon tevékenykedő jeles értelmiségi megfelelő választásnak tűnt az ajánlás címzettjének.

Mások azonban nyugati társaikhoz hasonlóan egyenesen a fejedelemnek ajánlhatták műveiket, hiszen többségük a gyulafehérvári udvarban tevékenykedtek, és az aktuális fejedelem pártfogoltjaiként el is várták tőlük, hogy gesztusokat tegyenek patrónusaik felé.

52 Laskai János: *Az állhatatosságról*. Bártfa, 1641. In: Magyar gondolkodók 17. század. Összeállította Tarnóc Márton. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. I.m. 535. o

53 Laskai János: *A polgári társaságnak tudományáról*. Bártfa, 1641. In: Magyar gondolkodók 17. század. Összeállította Tarnóc Márton. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. I.m. 138. o. A továbbiakban Laskai

54 Tarnóc, 146. o

55 Draskovich János: *A fejedelmek órájának második könyve*. Graz, 1610. In: Magyar gondolkodók 17. század. Összeállította Tarnóc Márton. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. I. m. 23. o. A továbbiakban Draskovich

Pataki Füsüs János Bethlen Gáborhoz intézhette *Királyoknak tüköre* című munkáját, hiszen ő Bethlen feltétlen híve és pártfogoltja volt⁵⁶. Vetéssi István levelének címzettje I. Rákóczi György, akivel jó viszonyban volt, levelében is említi „Nagyságodnak énrólam el nem feledkező voltát”⁵⁷. Nem tudjuk pontosan, hogy mire céloz, de mindenképpen valami pozitív intézkedést sejtet ez a megfogalmazás, ráadásul később ezen jótett iránti hálából vállalta Xenophón egy írásának magyarra fordítását⁵⁸. Prágai András a *Fejedelelmeknek serkentő óráját* nem is ajánlhatta másnak, mint patrónusának, I. Rákóczi Györgynek, aki a feladattal megbízta és a könyv kiadását finanszírozta⁵⁹.

A kora újkorban tehát mutatta egy mű rangját, hogy kinek ajánlották. Az elemzett írárok nagy része az adott ország aktuális uralkodójához szól - ez csak azoknál nem volt így, akik ezt nem tehették meg az aktuálpolitikai helyzet miatt, azonban ők is megpróbálták ajánlásukkal azoknak a kegyeibe férközni, akiktől előrehaladást reméltek.

3.2 Az államforma

A kor állameszménye viszonylag egységesnek tekinthető. Míg más kérdésekben éles ellentétek bontakoznak ki, addig az államformák közül egyértelműen a korlátozott egyeduralkodó részesítik előnyben, ezen belül viszont előfordulnak eltérő elképzelések.

3.2.1 A nyugatiak

Erasmus nem is tesz említést más államformákról, hiszen írása egy egyeduralkodó nevelőjét – és ezen keresztül magát az uralkodót - látja el tanácsokkal. megkülönbözteti a választásos („szavazással”) és az örökléses („születéssel”) utódlási rendszert. Közvetlenül ugyan nem foglal állást egyik mellett sem, azonban mint írja: „ahol a fejedelem születéssel és nem választással lesz azzá... ott a fejedelem iránti legfőbb reménykedés annak helyes neveltetésétől függ”⁶⁰. Könyve pedig a neveltetésről szól, nevelni pedig csak akkor lehet, ha gyermekkorától fogva tudjuk, ki lesz az uralkodó. Így indirekt módon az örökléses rendszer mellett teszi le a voksát. A törvények korlátozását viszont kötelező

56 Gondolkodók, 1180. o

57 Vetéssi István: *Levél az uralkodás művészetéről I. Rákóczi György fejedelemhez*. 1631. In: Magyar gondolkodók 17. század. Összeállította Tarnóc Márton. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. I.m. 121. o. A továbbiakban Vetéssi

58 Vetéssi, 121. o

59 Magyar Könyvszemle, ötödik évfolyam, 5-6. füzet, szeptember-december, 1880. I.m. 299. o

60 Erasmus, 11.o

érvényűnek tartja⁶¹. Machiavelli egy ennél kiterjedtebb fejedelmi hatalmat preferál, amelyben az uralkodót nem korlátozzák a törvények, és amely hagyományokon alapszik. Szerinte így a hatalom sokkal stabilabb, a nép könnyebben elfogadja a régen uralkodó családot, mint az újat, függetlenül attól, hogy melyik alatt milyen a helyzete⁶².

3.2.2 Az erdélyiek

Laskai a *Politica* fordításában részletesen kitér a lehetséges államformákra. Különbséget tesz az autokrácia, az arisztokrácia és a demokrácia között⁶³. Nehéz kérdésnek tartja, hogy melyik a legmegfelelőbb, de talál ellenérvet a demokráciával szemben, mégpedig azt, hogy előbb-utóbb megdöntik („A közönséges társaságnak ezekből választatott és rendeltetett formája, úgymond dicsértetik inkább, hogynem mint hasznosan viseltethetnék; avagy ha hasznos lehet is, nem lehet állandó”⁶⁴). Így jut el arra a következtetésre, hogy az egyeduralkodó a kívánatos, már csak azért is, mert ez a legőszibb, legtermészetesebb berendezkedés, és hosszú távon csak ez működött a történelem folyamán. A fejedelem ráadásul képe Istennek, ha az egész természetet egy Isten tudja uralni, akkor a nép felett is egy uralkodónak kell regálnia⁶⁵. Választását antik írókkal is alátámasztja (Platón, Livius, Homérosz). A középkori állameszménytől alig különbözik az általa megrajzolt ideál, de az antik alátámasztás és a többi államforma megemlézése mint lehetőség kétségtelenül újítás a középkori gondolkodókhoz képest. Fontosnak tartja a törvényi korlátozást („szabadságot kevesen, nagyubb részre törvény szerint való urat kívánnak az emberek... a fejedelemség a jó erkölcsök, avagy törvények által adatik”⁶⁶). Az örökléses utódlást részesíti előnyben a választással szemben, mert ez utóbbi rengeteg indulatot szül, és gyakran kerül alkalmatlan személy a trónra⁶⁷.

Szepsi Korotz királytükreben a fejedelem hatalmát feltétlennek ítéli, sőt, földi korlátozást nem is hagy. Csak az Istennek felel az uralkodó, akinek éppen ezért nem szabad kegyetlennek lennie, ahogy írja: „semmi nem egyéb az hű és igaz tisztiben eljáró, s hazája megmaradására törekedő fejedelem... az közönséges községnek éltető lelke... kiktől ha megfosztatik az együgyű közösség, prédául és ragadmányul hagyatván...

61 Erasmus, 115. o

62 Machiavelli, 8. o

63 Laskai, 141. o

64 Laskai, 141. o

65 Laskai, 141. o

66 Laskai, 142. o

67 Laskai, 144. o

teljességgel elpusztul”⁶⁸, azaz a fejedelem felelős a közösség összetartásáért, isteni atyaként oltalmazza a népet.

Erdélyben természetesen más államforma előnyben részesítése nehezen lett volna elképzelhető, hiszen a támogatás általában a fejedelemtől vagy egy bizalmasától érkezett, nekik pedig céljuk volt filozófiailag is alátámasztani egyeduralkodó rendszerüket. A fejedelmi abszolútizmusra már csak azért is szükség volt Erdélyben, hogy az erős központi hatalommal egy stabil államot lehessen létrehozni, amely valamiféle ellensúlyt jelenthet a két nagyhatalommal, az Oszmán Birodalommal és a Habsburgokkal szemben. Ezt tételesen is kimondja Bocskai István politikai végrendeletében, valamint több alkalommal szükségesnek ítéli az alig korlátozott abszolútizmust⁶⁹, de szükségesnek tartja a magyar rendi összefogást is. Ez előremutathat a század végi Zrínyi-, illetve Wesselényi-vezette mozgalmak felé, annak ellenére, hogy a végrendelet nagy része nem a rendi egységtudatról arról szól, hanem hogy miként lehet „szabad” a magyar nemzet az ország megosztottsága által.

3.3 Egyház és állam viszonya

A középkor és az újkor fordulóján Európában az egyház szerepe hatalmasat változott. Az emberek világgépe jelentősen módosult, „Isten válláról lekerült a felelősség”, az emberek felelősebbnek érezték magukat a saját sorsukért. Ahogy Pico della Mirandola írja: „Nem alkottunk sem égnek sem földnek, sem halandónak, sem halhatatlannak, hogy önmagadat amilyennek csak akarod, döntésed és rangod értelmében magad alakítsd ki... Lelked végzéséből lesüllyedhetsz az alacsony, állati világba, és újjászülethetsz a felsőbb, Isten világába”⁷⁰. A reformáció azonban a „Sola gratia” elve által ezt a világnézetet jelentősen megváltoztatta. Az ember csupán Isten kegyelméből cselekedhet jót vagy rosszat, emberi részről a kegyelemhez csupán a hit tehető hozzá és ez szükséges is az üdvösséghez („Sola fide”). A protestáns világgépben azonban az egyház befolyása a

68 Szepsi Korotz György: *Királyi ajándék*. Oppenheim, 1612. In: Magyar gondolkodók 17. század. Összeállította Tarnóc Márton. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. I.m. 50. o. A továbbiakban Szepsi Korotz

69 Bocskai, 14-15. o.

70 *Reneszánsz etikai antológia*. Válogatta és szerkesztette Vajda Mihály, az utószót írta Makkai László. Fordította Bajcsa András, Julow Viktor, Kardos Tiborné, Kenéz Győző, Lontay László és Tamás Gáspár Miklós. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984. I.m. 214. o

politikára – részben az említett elvek okán – jóval alacsonyabb, mint a korábbi katolikus nézetek szerint, ezt Erdélyben és a hozzá hasonló protestáns országokban tapasztaljuk is.

A pápaság politikai befolyása ezzel egyidejűleg visszaszorult, különösen a reformáció térhódításával és a „cuius regio, eius religio” elv megjelenésével. A korszak államelméleti irodalmának választ kellett adnia arra a kérdésre is, hogy mi az új szerepe a klérusnak a politikában. Érdekes megfigyelni, hogy a katolikus (Guevara, Erasmus), a protestáns (Draskovich kivételével az összes erdélyi), és a vallást több alkalommal váltó (Lipsius) szerzők között milyen eltérések mutatkoznak ezen a téren.

3.3.1 A nyugatiak

Erasmusnál viszonylag kevés szó esik az egyház szerepéről. Keresztény egységet hirdet (a mű megírása idején Luther még nem lépett fel), de az egyház szerepéről nemigen szól. A klérusról csupán egyszer tesz említést: véleménye szerint csak kis számban szükséges a működésük, elítéli mind a papság, mind a kolostorok térnyerését, valamint a különböző kegytárgyak túlzott tiszteletét⁷¹.

Morus *Utópiájában* már szó esik a felekezetekről, annak ellenére, hogy a mű a reformáció kezdete előtt íródott. Ezzel feltehetően a korábban is rendszeresen feltűnő eretnek (pl. huszitizmus) vagy a katolicizmusba integrált (pl. ferences rend) irányzatokra utalt. Természetesen az általa elképzelt állam is alapvetően keresztény, azonban ez csak a külsőségekben kötelező. A vallás mindenkinek a magánügye, amíg az nem a nép erkölcsét megrontó, babonás irányzat, vagy nem törekszik az állami rend megbontására⁷². Ez a valláspolitikai egyrészt az ókori római vagy perzsa berendezkedésre utalhat, ahol megtűrték a különböző területek hagyományos vallásait, ha azok a külsőségekben elfogadták az államilag elfogadott hitvilágot. Ugyanakkor a vallás magánüggé tétele előremutat az egyház és az állam teljes szétválasztására is, amelyre csak a XIX-XX. században került sor.

Machiavelli ennél radikálisabb nézeteket vall. Ő az egyházat teljesen kizárná államából, a lehető legjobban függetlenítené az országot a klérustól és a pápától. Nem azért tenné ezt, mert őket tartaná minden baj forrásának, vagy eredendően rossznak gondolná a vallást, csupán a destruktív és korrupt cselekedetektől tart. Ezek megakadályozására nem lát más módot, minthogy kizárja a politikai életből az egyházat.

⁷¹ Erasmus, 108. o

⁷² Morus, 135-140. o

Így preventív úton védené meg az emberek fanatizálására könnyen képes egyháztól szemben egyébként oly sebezhető államot⁷³. Machiavelli szerint a politika egyébként is összeegyeztethetetlen a mindennapi morállal, így az ezt az erkölcsöt képviselő egyháznak nem juthat szerep az állam irányításában.

3.3.2 Az erdélyiek

Erdélyben a nyugatihoz képest jóval nyugodtabb volt a vallási helyzet a reformáció után - ezt mutatja a tordai vallásbéke (1568) kimondása is. A fejedelmek Bocskaiával kezdve mind kálvinisták voltak (előtte unitárius (János Zsigmond) és katolikus (a Báthoriak) is állt Erdély élén), és a lakosság döntő többsége szintén a reformáció svájci irányzatát követte. Kivételnek számított a rendek közül az evangélikus szász és a katolikus székely, a rendnek el nem ismert ortodox román, valamint az unitárius hitet magukénak valló, többségében magyar rétegek is⁷⁴. Azonban ezen csoportok létszáma és befolyása elenyésző volt a kálvinistákhoz képest. A vallásszabadság, illetve az országrész vallási homogenitása miatt a felekezeti kérdésekről az államelméleti szerzők nemigen ejtenek szót.

Ennek elsősorban az az oka, hogy a Bethlen által kiépített abszolutizmus irányítása alatt tudta tartani az egyházakat - a kálvinizmus legfőbb képviselője maga a fejedelem volt. Ő volt a záloga annak, hogy a református hit elterjedt maradhatott a nép körében, nem volt ki ellenszegüljön a vallás patrónusának. Kissé hasonló volt a helyzet, mint az anglikán Angliában, nem is véletlen, hogy Szepesi Korotz angol uralkodó királytükre alapján írja meg sajátját. Az írók a vallásszabadságot sem hangsúlyozhatták, hiszen Rákóczi rendszere valójában katolikusellenes volt, és a kálvinistától eltérő vallásúak kisebb-nagyobb diszkriminációban részesültek uralkodása alatt. Ezek az inzultusok azonban közel sem voltak olyan erőteljesek és gyakoriak, mint ahogy az a kortárs Európában megszokott volt⁷⁵. Laskainál láthatjuk egyedül Lipsius felekezeti dilemmáját, amelyet egy államvallással kíván megoldani. Ezt ő morusi értelemben képzei el: csak a külsőségekben kötelező felvenni, belül ki-ki azt gondolhat, amit akar, míg nem forgatja fel a fennálló rendet⁷⁶.

73 Pierre Manent: *A liberális gondolat születése*. Fordította Babarczy Eszter. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1994. I.m. 24. o. A továbbiakban Manent

74 Szabó, 45-47. o

75 Schlett, 220-224. o

76 Tarnóc, 144. o

Erdélyben tehát az egyházak nem jutottak sok szerephez az állam irányításában, éppen ezért az államelméleti írók sem fektettek erre a témára sok hangsúlyt. Nem is volt rá szükség, mivel a vallási ellentétek Európa nyugati részéhez viszonyítva nem voltak hevesek Erdélyben. Ennek oka, hogy a felekezetek vagy elfogadták helyüket, miután viszonylagosan jó helyzetben voltak (kálvinista, unitárius), vagy nem volt megfelelő létszámú közösség a térségben (katolikus, evangélikus), vagy akár erőszakosan is visszaszorították őket (katolikus, szombatos, ortodox, ritkábban zsidó).

3.4 Az uralkodó erkölcsössége

Az uralkodó erkölce már az ókorban is az államelméleti irodalom egyik központi kérdése volt (Platón, Arisztotelész, Cicero és mások is foglalkoztak a témával⁷⁷), a kora újkori Európában pedig minden egyéb kérdés ütközőpontja lett. A korabeli politikai filozófusok a legfontosabbnak azt tartották, hogy megszabjanak egy erkölcsi normát a fejedelem számára, amelyet követve cselekedetei helyesek lesznek. A többi kérdéskörben adott tanácsaikat is ehhez a normához vezették vissza. A szerzők normáinak különbözőségeiből adódnak az írárok eltérései is, ezért érdemes ezt a témát alaposan körüljárunk.

3.4.1 A nyugatiak

Erasmus egész műve a keresztény erkölcsi normákhoz való tartás mellett érvel, akármiről is legyen szó - a nevelő számára egy ideális fejedelem és egy zsarnok („tirannus”) képét rajzolja meg, előbbit keresztény erényekkel, utóbbit ezeknek ellentéteivel ruházza fel⁷⁸. Miután az uralkodó Isten földi képmása, az ő három fő tulajdonságát (bölcsség, hatalom, jóság) kell elsajátítania, hogy sikeresen és helyesen uralkodhasson⁷⁹. Ez egyfajta természeti törvény is, az égi birodalomhoz kell hasonlítani a földi birodalom is⁸⁰, de talán még fontosabb az, hogy az uralkodó példája hatással lesz majd az egész népre⁸¹. Ezzel kiemeli nem csak a példa, hanem közvetve az oktatás jelentőségét is, röviden meg is említi, hogy az iskoláztatás kulcsfontosságú a birodalomban⁸². Egyetlen pont van, ahol a

77 Strauss, 412-415. o

78 Erasmus, 38-39. o

79 Erasmus, 33. o

80 Erasmus, 51. o

81 Erasmus, 32. o

82 Erasmus, 94-95. o

klasszikus morállal ellenkezik a szerző, ez pedig a fejedelemtől kialakított kép kérdése. Fontosnak tartja a nyilvánosságot⁸³, adnia kell az uralkodónak a jó hírnévre, a körülötte lévők erkölcsét is figyelnie kell, hogy rossz hír az udvarból ne terjedhessen róla. Ha valami népszerűtlen intézkedést tett, azt „jóra kell magyaráznia” ügyes retorikával, és ami a legérdekesebb: ha a nép nem akarja az ő javát szolgáló intézkedéseket, az uralkodónak kell engednie, és csak lassan a „gyeplőhöz szoktatni őket”⁸⁴; népszuverenitásról tehát még nem beszélhetünk Erasmusnál.

Morus is az erkölcs köre építi utópiáját, azonban teljesen másképpen közelíti meg a témát: nem csak az uralkodót formálná, hanem az ember alapvető természetét kívánja megváltoztatni. Az uralkodó műveltségét és bölcsességét evidenciának tekinti, jó példával kell szolgálnia, de nem emiatt működik jól az ország, hanem mert a lakók nem hajlanak rosszra. A jó példa pedig szinte felesleges, ha a nép tagjai eleve erényesek - például nem termelnek vagy fogyasztanak többet a szükségleteknél, nem ruházkodnak drágán⁸⁵, nem tartják értékesnek az ékszereket⁸⁶, stb. Kifejezetten ellentéte ez annak, ahogy Erasmus jellemzi az átlagembert, többek között ez a lehetetlen emberábrázolás teszi Morus művét utópiává. Az oktatás fontosságát azonban ő is megemlíti⁸⁷, talán azt sugallva, hogy nem az uralkodót, hanem az egész népet kell helyesen nevelni, hogy valósággá válhasson az *Utópia*.

Az erkölcs az a pont, ahol Machiavelli élesen eltér a korszak többi alkotójától. Véleménye szerint a morális-immorális különbségtétel csupán konvenció kérdése, és az ember természete alapvetően rossz⁸⁸. Ez utóbbi felfedezés - mint láthattuk - Erasmusnál és Morusnál is jelen van, azonban Machiavelli nem kijavítani szeretné a hibákat (akár példamutatás, akár nevelés által), hanem ezt egyszerűen tudomásul veszi és ennek kezelésére és kihasználásra kézikönyvet ad az uralkodó kezébe. Mivel az ember az erkölcsileg rossz cselekedetekre hajlik, a cselekvőképes – egyben uralkodó - réteg nem is cselekedhet erényesen, mert így hamar elveszítené a hatalmat. Az egyetlen útja az erkölcsileg helyes cselekedetnek a rossz meg nem cselekedése, a passzivitás - ez pedig a

83 Erasmus, 128. o

84 Erasmus, 92-96. o

85 Morus, 81-83. o

86 Morus, 93-94. o

87 Morus, 143. o

88 Manent, 24-25. o

köznép sajátja, ezzel az éledő nacionalizmus felé mutat előre⁸⁹. Ehhez hozzáteszi, hogy a hatalom kétféleképpen szerezhető meg: szerencse és erőszak által⁹⁰, és mivel a szerencsét kezünkbe csak a helyesen alkalmazott erőszak által fordíthatjuk, csupán az erőszak tarthatja fenn az erőszakkal megszerzett hatalmat. Ez alól kivétel, ha a birodalmat már régóta irányítja egy dinasztia, ekkor már a tekintély is elég lehet az erőszak helyett-mellett, de az erkölcsösséget ekkor sem követeli meg a fejedelemtől⁹¹. Azaz mégis – megkülönbözteti az átlagember erényeit és a fejedelem „virtúját”, utóbbi tulajdonképpen a hatalom megszerzésének és megtartásának képessége⁹². Leginkább emiatt a megállapítás miatt lett ilyen ellentmondásos a megítélése. Machiavelli a fejedelemről kialakított hírnév tekintetében is teljesen szemben áll a klasszikus morállal. Véleménye szerint ugyanis az uralkodóról olyan kép kell kialakuljon, amit inkább fél a nép, mintsem szeret, elveti a könyörületet és pártolja a célzott kegyetlenséget. Úgy véli, ez azért szükséges, mert akit szeretnek, az másoktól függ, akit pedig félnek, attól függenek mások, és ez utóbbi a kívánatos egy fejedelem esetében⁹³.

3.4.2 Az erdélyiek

Az erdélyi írárok talán az erkölcs témájában mutatják a legnagyobb eltérést az erasmista iskolától - bár lényegesnek találják az erkölcsöt, nem egészen ugyanazt értik alatta. Ennek okát az újsztoikus eszmék megjelenésében és Erdély politikai berendezkedésében kell keresnünk.

Laskai János a *Politica* fordításában több alkalommal szinte egy az egyben átveszi Erasmus azon tanítását, miszerint az erkölcsös uralkodó jó példája erkölcsileg javítja az ország lakosságát és ezzel az egész nemzetet⁹⁴. Ezen kívül azonban több apró eltérést figyelhetünk meg. Az isteni erények helyett négy másik erényt tart a legfontosabbnak a fejedelem számára: a felséget, a szelídséget, a kegyelmességet és a hitelt⁹⁵. Az uralkodó az Erasmusnál látott kegyelem és megbocsátás helyett⁹⁶ elsősorban az igazságszolgáltatás és a rendteremtés zálogaként jelenik meg Laskainál⁹⁷. Külön említést tesz a matriarchátusról,

89 Manent, 27. o

90 Machiavelli, 35-36. o

91 Strauss, 412-414. o

92 Strauss, 413. o

93 Machiavelli, 94-95. o

94 Laskai, 149-150. o

95 Laskai, 150-151. o

96 Erasmus, 38. o

97 Laskai, 151. o

amelyet a természet törvényei miatt nem tart szerencsésnek: „a férfiú természet szerint alkalmasb az uralkodásra az asszonyi állatnál”⁹⁸, ami ellentétes Erasmus női egyenjogúság felé előremutató gondolataival⁹⁹. Machiavellinél gyakori gondolat az, hogy a hatalmat nem megszerezni nehéz, megtartani viszont annál inkább. Ezzel Laskai is egyetért, de véleménye szerint nem az erőszak segítségével, hanem éppen az erény által tehető stabillá az uralom¹⁰⁰. Egy alkalommal nyíltan szembe is száll a machiavellistákkal, elismeri, hogy erkölcstelenül is lehet eredményesen kormányozni, azonban ez véleménye szerint teljesen szembenáll a keresztény morállal és ennél fogva helytelen¹⁰¹. Szintén említést tesz - Erasmushoz hasonlóan - jó hírnév fontosságáról az alattvalók körében, nézetei szerint a nyilvánosság szükséges az eredményes uralkodáshoz¹⁰².

A hatalom megőrzésének jelentőségére és nehézségére világít rá a *Fejedelmeknek serkentő órája* is. Prágai András művében Marcus Aurelius inti fiát, Commodust (a későbbi zsarnokot), hogy a hatalom nem előnyös dolog, hanem hatalmas teher, amelyet nehéz elviselni, erények nélkül pedig képtelenség megtartani. A bölcs nem tör hatalomra, hanem azért könyörög az égiekhez, hogy vegye el tőle azt is, ami van¹⁰³. Az erény itt sztoikus mértékletességet jelent elsősorban, legtöbbször ezt említi a jó uralkodóhoz illő tulajdonságok között a szerző¹⁰⁴.

Guevara másik fordítója, Draskovich János érinti a nők kérdéskörét, szigorúan a hagyományos női szerepekre korlátozza őket, a lehető legerkölcsebb életmódot kell folytatniuk, ennek egy egész fejezetet szentelt¹⁰⁵. Szintén kitér az Erasmus és Morus által már hangsúlyozott oktatáspolitikára, amikor egy ókori példázat tanulságaként leírja, hogy ha egy ember bűnt követ el, az apa vagy a nevelő ugyanannyira felelős tettéért, mivel neki kellett volna a virtusra nevelnie¹⁰⁶. Az oktatás a kor Erdélyében egyébként is sarkalatos pont volt, Bethlen Gábor virágzó birodalmában központi szerepet szánt a művészi képzésnek és a közoktatásnak is; több gondolkodó külföldi taníttatását és munkásságát is

98 Laskai, 143. o

99 Erasmus, 148. o

100 Laskai 145-146. o

101 Laskai, 156-157. o

102 Laskai, 148. o

103 Prágai András: *Fejedelmeknek serkentő órája*. Bártfa, 1628. In: Magyar gondolkodók 17. század.

Összeállította Tarnóc Márton. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. I.m. 90-91. O. A

továbbiakban Prágai

104 Prágai, pl. 88-89. o.

105 Draskovich, 27-32. o

106 Draskovich, 42-43. o

támogatta (pl. Szenci Molnár Albert, Káldi György, Szepsi Csombor Márton, Kemény János, stb.)¹⁰⁷.

Sikereivel Bethlen nem csupán Erasmus elméletét igazolta, miszerint az uralkodó példája ragadhat a népre, hanem Norbert Elias történész azon felvetését is, miszerint az abszolutista berendezkedésű országokban - különösen a középkor és az újkor fordulóján - az udvar kulturális monopolhelyzetet élvezett, és az adott térség e téren végbemenő fejlődése attól függött, hogy az uralkodó mennyire volt elkötelezett híve a kultúra terjesztésének. Elias szerint a civilizáció lassú folyamata a kora újkortól azért gyorsulhatott fel, mert az udvarok utánzása divattá vált előbb a főnemesség, majd a polgárság körében, végül még szélesebb rétegek között is elterjedt. Európa nagy részében a királyi udvarban az abszolutizmust dicsérő művészek folytathattak munkát, ezt a főurak saját udvaraikban megpróbálták utánozni, ezzel regionális központokat létrehozva. Ezekkel a központokkal érintkezett a felemelkedőben lévő, és a nemesség helyzetére ácsingózó polgárság. Így szélesebb rétegekhez jutott el a kultúra¹⁰⁸. Erdélyben ez a folyamat Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatt gyorsult fel, akik Gyulafehérváron rendkívül gazdag kulturális központot alakítottak ki. Főnemesi udvarok nemigen voltak, de a tehetősebb réteg így is megpróbálta támogatni a művészeket, utánozván a fejedelmet. Jó példa erre Laskai János, mert az ő könyveinek kiadását az ajánlásokban szereplő erdélyi főurak, Eperjesi Madarász György, illetve Vay Péter finanszírozták.

Vetési István I. Rákóczi Györgynek írt levelében a politikában zajló folyamatokat két részre osztja: vannak az országot megtartó és szétzüllesztő erők. Előbbi a sztoikus erkölccsel összehangolt erő, utóbbi pedig véleménye szerint az erőszak, amely immoralis tettekkel társul („Az országnak birodalmát... két dolog tartja meg, úgymint: az erő és az jószágos erkölcs. Két dolog viszont elfordítja, úgymint: az erő és az véték”)¹⁰⁹. Machiavelli a négy felsorolt dolog közül hármát máshova sorolt (az erkölcsöt a destruktív, az erőszakot és a „véték” pedig a hatalmat fenntartó listába helyezné), azonban Vetési annyiban egyetért Machiavellivel, hogy az erő is szükséges az ország fenntartásához.

Összességében megállapíthatjuk, hogy Erdélyben az erkölcs tekintetében az erasmista tanok mellett machiavellista hatásokat is tapasztalhatunk: ez a fejedelmi hatalom

107 Szabó, 102. o

108 Klaniczay Gábor: *Udvari kultúra és a civilizáció folyamata*. In: Magyar reneszánsz udvari kultúra. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1987. I.m. 46-50. o.

109 Vetési, 122. o

tetőpontján, I. Rákóczi György uralma alatt volt lehetséges, érdekes módon a „magyar Machiavelli”, Bethlen Gábor halála után. A Bethlen által taníttatott generáció ekkorra érett be, a rendek pedig egyre kevesebb beleszólást kaptak a gyulafehérvári udvar ügyeibe, így nyíltabban lehetett javasolni durvább, a keresztény moráltól radikálisabban eltérő módszereket is az uralkodónak.

3.5 Az uralkodó és a törvény; a tanácsosok szerepe

Egy abszolutizmusban különösen fontos, hogyan hoz törvényeket a korlátlan hatalommal bíró vagy csak alig korlátozott uralkodó, mennyire tartja be őket ő maga, illetve mennyire szolgálja a köz javát törvényeivel. Az ebben a témában végzett tanácsadás a korabeli gondolkodók egyik fő feladata volt.

3.5.1 A nyugatiak

Erasmus *A keresztény fejedelem neveltetésében* külön fejezetet szentel az adórendszernek és az egyéb törvényeknek egyaránt. Fontosnak tartja, hogy az állam gazdasági helyzetét ne az adók növelésével, hanem a kiadások (pl. hadi, illetve udvari költségek) csökkentésével javítsa az uralkodó¹¹⁰. A kivetendő adókat pedig úgy szabná meg, hogy a mindennapi élethez szükséges árukat nem, vagy csak kevésbé adóztatná, ellenben a luxuscikkeket súlyos adókkal terhelné¹¹¹. A törvényhozásban azt preferálja, hogy a köznép javát szolgálja és az átlagember számára is legyen átlátható a jog világa. Ókori hasonlattal élve azt szeretné, hogy a törvény ne olyan legyen, mint a pókháló, amelyben az apró legyek fennakadnak, de a nagymadarak átszakítják (ez a hasonlat több elemzett műben is előfordul). Kevés, egyszerű szabályt tart kívánatosnak, amelyeket nem csak a jogtudósok értenek meg, hanem minden ember¹¹². Fontosnak tartja a prevenciót: a vagyoni különbségek csökkentését és a foglalkoztatás növelését javasolja e célból¹¹³. Helyesnek ítéli a jutalmat, elítéli a büntetéseket a legszükségesebbeken kívül, különösen a felségsértési perek túlkapó megtorlásai ellen szólal fel¹¹⁴. Hangsúlyozza, hogy a helyes bírói és végrehajtói tevékenység a jól működő állam kulcsa, lévén a legjobb törvényeket is félre lehet magyarázni¹¹⁵. A hivatalnokok helyes kiválasztása véleménye szerint kulcsfontosságú: a korrupt módon elnyert hivatalt korrupt módon fogják betölteni. A helytelen kiválasztás egyébként is két problémát szül: helytelenül látják el a feladatot a kinevezettek, és aki kiérdemelte volna, munka nélkül marad. Kiemeli, hogy a kor tekintélyét figyelembe kell venni; az öregek kiválasztását preferálja a fiatalokkal

110 Erasmus, 97. o

111 Erasmus, 98-99. o

112 Erasmus, 117-118. o

113 Erasmus, 106. o

114 Erasmus, 105-106, ill. 115. o

115 Erasmus, 111. o

szemben¹¹⁶. Érdekes, hogy a nagy volumenű reformokat teljességgel elveti, mert a változásból ritkán születik jó. A legtöbb törvényt helyben hagyja, mert alapvetően jók, csak nem alkalmazzák helyesen őket¹¹⁷. Erasmus szerint a törvényeknek korlátozniuk kell a fejedelmet magát is, mivel az teszi erkölcsileg igazán naggyá, hogy megszeghetné őket, de mégsem teszi - így, az alárendelődés által lehet igazán szabad¹¹⁸.

Morus osztja Erasmus véleményét, miszerint kevés és egyszerű törvény kell, hogy a köznép is értse őket, valamint szintén a preventív törvények mellett foglal állást. A társadalmi felelősség gondolata igen erős nála, például a szegénység bünteteteiért a tehetősebb réteget is felelőssé teszi¹¹⁹. A vagyonegyenlőséget megvalósítja, Utópiában ugyanis nincs magántulajdon¹²⁰. Fontos eltérés közte és Erasmus között, hogy ő a fejedelmi hatalmat nem Istentől származtatja, hanem a nép által választatja az uralkodót. Ha az nem megfelelő módon gyakorolja a hatalmát, akkor a nép le is válthatja, ezzel a társadalmi szerződés gondolatát előlegezi meg. A korabeli tanácsosokat elítéli, azoknak szerepet nem szánna sem a törvényhozásban, sem egyéb döntésekben, mivel ők veszik rá a rossz döntésekre az uralkodót¹²¹. Utópiájában kevés hivatalt lehet csupán viselni, tíz város egyetlen hivatalnokot választ, ez sem felülről érkező kinevezés által, hanem demokratikus úton történik. A hivatalnokok pedig csak a közös gyűlésen tanácskozhatnak, azon kívül nem, így nem köthetnek magánegyezségeket és a királyt sem befolyásolhatják külön-külön¹²².

Machiavelli a törvények betartását nem látja fontosnak, és a törvényhozásban sem törekszik az áttekinthetőségre vagy a nép jólétére. A törvényeket a hatalom fenntartásának eszközeként jeleníti meg. Például a frissen meghódított területek törvényeit helybenhagyja, hogy a lázongásnak elejét vegye¹²³. A fejedelemre természetesen nem, vagy csak látszólagosan vonatkoznak a törvények, és bármikor érdekei szerint módosíthatja őket, a törvény egy remek eszköz a társadalom megosztására. A fejedelem tanácsosait fontos embereknek tartja, mivel a legtöbb ember önmaga nem találja meg a legjobb megoldást, de egy eszes ember segítségével már igen. Azonban feltétlenül

116 Erasmus, 119.121. o

117 Erasmus, 93. o

118 Erasmus, 71. o

119 Morus, 104. o

120 Morus, 63. o

121 Morus, 57-59. o

122 Morus, 77. o

123 Machiavelli, 27. o

hűségessé kell tenni a bizalmasokat, akár jutalommal, akár egyéb intézkedésekkel, különben könnyen megdönthetik a rezsimet¹²⁴.

3.5.2 Az erdélyiek

Erdélyben a fejedelmi abszolutizmus rendszere tulajdonképpen egy kézben egyesítette a hatalmi ágakat. Országgyűléseket tartottak néha, azonban ezek a legfőbb feladata a fejedelem megválasztása volt, aki ezután már könnyen hozhatott törvényeket. Ezt a rendszert legitimizálta az államelméleti írások többsége, többféle érvrendszer mentén.

A törvényhozásról Pataki Füsüs János ír a legrészletesebben. Alkalmazza az Erasmusnál már látott pókhálós hasonlatot¹²⁵, tehát fontosnak tartja a közjót, az alacsonyabb néprétegek védelmét a törvények által. Ennek garanciáját a fejedelem korlátlan törvényhozói hatalmában látja, semmiféle országgyűlést nem tart kívánatosnak, ez Bethlen Erdélyében kisebb-nagyobb felháborodást is kiválthatott a nemesség körében. Ezt úgy indokolja meg, hogy a fejedelem hatalma Istentől származik, így nála jobban senki sem tudja az isteni törvényeket az evilági körülmények közé átültetni. Mivel úgy véli, hogy a nemesség a köznép elnyomásában érdekelt, így a velük szemben keményen fellépő és nélkülük törvénykező uralkodó a „kisemberek” javát szolgálja. Mint a korszak legtöbb gondolkodója, ő is a gyökeres változások ellen van; szerinte semmi újat nem lehet kreálni, vagy ha igen, akkor az nem lehet jó¹²⁶. A magisztrátusokat a korlátlan fejedelmi hatalom ellenére jelentősnek tartja, bibliai alapon egyfajta „vének tanácsának” létrehozását szorgalmazza¹²⁷.

Azt még tisztábban leírják az erdélyi gondolkodók, hogy az uralkodóra egyáltalán nem vonatkoznak az emberek által szabott törvények. Pataki Füsüs írja: „az király az Istennek törvényéből gubernálja az országot... Az fejedelem szabados az törvénytől”¹²⁸. Szepsi Korotz György azt hangsúlyozza, hogy a fejedelemre sokkal jobban vonatkoznak az isteni törvények, mint a nép többi tagjára, így a rossz fejedelem, aki az isteni törvényekkel szembeszegül, a legrosszabb embertípus¹²⁹.

124 Machiavelli, 129. o

125 Pataki Füsüs János: *Királyoknak tüköre*. Bártfa, 1626. In: Magyar gondolkodók 17. század.

Összeállította Tarnóc Márton. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. I.m. 72-73. o. A továbbiakban Pataki Füsüs

126 Schlett, 226. o

127 Pataki Füsüs, 80. o

128 Pataki Füsüs, 71. o

129 Szepsi Korotz, 59. o

A Justus Lipsius nyomán tevékenykedő szerzők már eltérnek ettől az elmélettől, több irányelvet szabnak meg a törvényeknek. Vetéssi István az állandóság mellett kardoskodik; Erasmushoz hasonlóan szerinte is a régi törvények helybenhagyása és helyesen alkalmazása kívánatosabb az újak hozásánál¹³⁰. A tanács kezébe hatalmat nem adna, csupán ellenőrző szerepkört szánna nekik¹³¹. Laskai János érvelése egyenesen szembemegy a református szerzők által írt királytükörökkel, amikor kimondja, hogy a törvények az uralkodóra is vonatkoznak. Ennek alátámasztására Erasmus gondolatmenetét alkalmazza: nem akkor szabad a fejedelem, ha a törvényeken kívül cselekszik, hanem akkor, ha annak ellenére betartja őket, hogy hatalmában áll áthágni vagy átírni azokat¹³². Az igazságszolgáltatást az uralkodó egyik legfontosabb feladatának tartja, alapos bírói kivizsgálást kíván minden ügryhöz. Büntetéseket csak végszükség esetén vetne be, jutalmazásokat alkalmazna; a jogtudósokat elítéli, a törvényeket csak ritkán változtatná¹³³. A törvényekről tulajdonképpen teljesen egyezik a véleménye Erasmuséval.

Draskovich Jánosnál találkozunk egy, az erasmista vonulattól élesen eltérő megközelítéssel, ugyanis ő nem tulajdonít nagy jelentőséget a törvényeknek. Egy ókori példázattal mutatja be, hogy az erőszak az, ami rendet tud teremteni a társadalomban, legyen a törvény akármilyen - ezért ő a büntetések szigorítását javasolja¹³⁴. Guevara munkájának a magisztrátusokról alkotott véleményét Prágai Andrásnál találjuk: „Ha fölötte súlyos lészen az dolog; mindenkor többeknek tanácsával igyekezzél végbevinni. „Mert ha nem szerencsés lészen is kimenetele, mivelhogy sokaknak tanácsából áll, mindazokkal köz lészen az vétek”, illetve „Nem közönséges mindenkor, hogy minden ifjak állhatatlanok, és minden vének eszesek legyenek... az ifjak bolondsággal születnek, az vének is fősvénységgel élnek”¹³⁵. Tehát a fontos kérdésekben megosztaná az uralkodó felelősségét a tanácsadókkal, kiválasztásukat pedig nem kötné korhoz, hanem vegyesen helyezne a magasabb pozíciókba fiatal és idős embereket.

Megállapítható, hogy az Erasmus és Morus által elképzelt jogrendszert az I. Rákóczi György alatt tevékenykedő magyar újsztoikus gondolkodók helyeselték, és a legtöbb

130 Vetéssi, 126. o

131 Vetéssi, 129. o

132 Laskai, 151. o

133 Laskai, 152. o

134 Draskovich, 55. o

135 Prágai, 100-101. o

elemet egy az egyben átvették. Korábban azonban ettől eltértek az erdélyi szerzők. Ennek oka egyrészt abban rejlik, hogy a lipsiusi tanok még nem voltak olyan elterjedtek, másrészt a háborúskodó Bethlen Gábor alatt a fejedelem abszolút hatalmát, törvényenkívüliségét kellett hangoztatni, időnként a machiavellizmus hatását is meg lehet figyelni. A törvények köznépet óvó szerepe is csak Rákóczi alatt került előtérbe, Bethlen alatt ez sem volt túl lényeges. Ennek oka lehetett az is, hogy Rákóczi már biztosította családjá számára az erdélyi fejedelmi címet, így megengedhette magának, hogy olyan műveket támogasson, amelyek a nemesség túlkapásaira hívták fel a figyelmet, és a köznép védelmezőjeként tüntetik fel őt. A tanácsot a legtöbb szerző fontosnak ítéli; valamint általánosan elfogadott nézet, hogy a véneket kell a magas hivatalokba helyezni, mivel nekik van tapasztalatuk, ennek csupán Prágai mond ellent. A hivatalnokok nevelése meg is az oktatáspolitikán keresztül külön hangsúlyt is kapott Erdélyben Bethlen és Rákóczi alatt.

3.6 Háború és béke; szövetségi rendszerek

A háborúkról kialakított vélemény kapcsán rengeteg különbséget lehet észrevenni még az alapvetően hasonló gondolkodó szerzők elvei között is, éppen ezért érdemes rá külön fejezetben kitérni.

3.6.1 A nyugatiak

Erasmus a kora újkor egyik legnagyobb pacifistájának számított, a békét mindennél előrébb valónak tartja. Rámutat, hogy a katonák a társadalom bomlasztó, kegyetlen rétegét alkotják, ezért minél kisebb létszámú reguláris hadsereg tartását irányozza elő¹³⁶. Felhívja a háború okozta hatalmas károokra a figyelmet, és a fejedelmet alapos körütekintésre inti, hogy csak a legszükségesebb helyzetben, leginkább önvédelemből vállaljon háborút¹³⁷. Keresztény egységre szólít fel, háború helyett inkább döntőbíró alkalmazását szorgalmazza¹³⁸. Racionális érveket is hoz: gazdaságilag a hadakozás sosem nyereséges¹³⁹. A vallásháborúkat is elítéli, nem jogos, ha a „hitetlenek” ellen visel hadat az uralkodó, mivel a keresztény birodalmak sem követik tökéletesen Krisztus tanításait,

136 Erasmus, 108. o

137 Erasmus, 133. o

138 Erasmus, 135-137. o

139 Erasmus, 138-139. o

nincs tehát joguk ezen az alapon háborúzni¹⁴⁰. Egyébként is sokkal fontosabbnak ítéli a már megszerzett állam helyes igazgatását és felvirágoztatását, mint újabb területek bekebelezését, amellyel a már meglévő ország csak rosszul járhat.

Szintén fontos kérdésnek tartja Erasmus a szövetségi rendszerek témakörét. Elítéli a feleslegesen, esetleg trónutódlási érdekből kötött házasságokat és szövetségeket. A keresztény egység miatt eleve feleslegesnek tartja az azonos vallású államok közötti szerződéseket. Véleménye szerint ezen paktumok csak rontják a viszonyt a fejedelmek között, hiszen pontjaik okot adhatnak egy amúgy felesleges háborúra, ráadásul a bizalmatlanság jelének tekinthető, ha írásbeli garanciát kér egyik uralkodó a másiktól¹⁴¹.

Morus elképzelései hasonlítanak jó barátjához, azonban az *Utópia* talán legmeglepőbb tézisei a háborúval kapcsolatosak. Alapvetően ő is békepárti: elítéli, hogy az uralkodók új területek megszerzésére törekednek, és nem a meglévők kormányzására ügyelnek. Ha azonban az ország védelmi háborúra kényszerül, a lehető legalattomosabb módszereket is bevetné a győzelem érdekében: zsoldoshadsereget is megenged; a katonák lehető legvéresebb bosszút állják az ellenségen, stb.¹⁴² Szinte ez az egyetlen pontja a műnek, ahol eltér a korábban oly szigorúan vett keresztény erkölcstől, és a korabeli gyakorlathoz jobban idomul. Az emberi természet egyik legalapvetőbb, legkevésbé megváltozható tulajdonságának tartja tehát a háborút. A külkapcsolatok szintén érdekesek az *Utópiában*, mivel az elképzelt szigetnek nincsenek gazdasági szükségletei, ezért kereskedelmi kapcsolatokat nem alakít ki - ez teszi igazán valószínűtlenné Utópia létezését. Katonai szövetségekbe azonban betársul, ezekre szükség is van, hogy az állam ne legyen kiszolgáltatva szomszédainak - ezzel viszont a realitáshoz közelít.

Machiavelli többször hangsúlyozza az erőszak jelentőségét az uralkodó számára, így természetesen nagyon fontosnak tartja egy erős hadsereg tartását is. Amint írja: „ha a fejedelem elhanyagolja a hadimesterséget, ez lesz az első oka, hogy elveszti országát, de ha gyakorolja magát benne, ugyanezen okból meg is tudja szerezni”¹⁴³. Szerinte tehát a hadsereg a hatalom megszerzésének és megtartásának is kulcsa, ez művének egyik központi gondolata. A szövetségek tekintetében is eltér a kortársaknál megszokott moráltól: bár elismeri, hogy helyes dolog megtartani a fogadalmakat, az egyezmények

140 Erasmus, 140-141. o

141 Erasmus, 121-126. o

142 Morus, 124-126. o

143 Machiavelli, 80. o

megszegését tartja az erőszak mellett a másik lehetséges útnak a hatalom kibővítése felé¹⁴⁴.

3.6.2 Az erdélyiek

Magyarország helyzete ebben a korszakban specifikus volt a hadügyek terén, hiszen az ország csatatérként szolgált az oszmán és a Habsburg birodalom számára. A török elleni harcok folyamán kialakult a „kereszténység védőbástyája” szemlélet, miszerint a magyarok óvják meg Európát az iszlám további terjedésétől. Az erdélyi fejedelmek ezt a titulust felhasználták a katolikus Habsburgok elleni közdelem során is, a kálvinizmus védelmét többször nevezték meg indokként ezekben a harcokban, a „pogányok” elleni harcot pedig praktikus okokból kifolyólag nem sürgették, hiszen az erdélyi fejedelem a szultán vazallusa volt¹⁴⁵.

Éppen ezért az erasmista pacifizmus nem igazán jelenik meg az erdélyi gondolkodók írásaiban, inkább az állandó harcok igazolása volt a művek fő célja. Pataki Füsüs Jánosnál a hadakozás a legnagyobb erényként jelenik meg, már-már Machiavellire emlékeztet¹⁴⁶. Szükség volt a Bethlen-féle harcok ezen legitimációjára a magyar rendek felé, ahol egy jelentős kisebbség a török elleni összefogásra szólított, és ellenezte Erdély kiegyezését az Oszmán Birodalommal¹⁴⁷. A Bethlen uralma alatt tevékenykedő államelméleti írók (Szepesi Korotz, Pataki Füsüs, Alvinczi Péter) és maga a fejedelem is a kálvinista predesztinációt alkalmazta az erdélyi rendek felé alátámasztásul: Isten rendelte őt arra, hogy egyesítse Magyarországot, és Isten rendelése, hogy ezt jelenleg a török védnöksége alatt kell végrehajtani¹⁴⁸. A Királyi Magyarország jóval szélesebb jogkörhöz szokott nemességének meggyőzésére pedig a „nemzeti királyság” érvkészletét használták, a „künnlakó” és a katolicizmust elnyomóan képviselő Habsburg uralkodóval szemben Bethlen lehetett volna a magyar nemzeti király¹⁴⁹.

Vetéssi István I. Rákóczi György békésebb külpolitikája alatt már nem alkalmaz ennyire agresszív retorikát, de a hadakozást ő is a főbb erények közé sorolja. Sőt, a rendfenntartás egyik legfontosabb eszközének tartja azt, hogy a fejedelem folyamatosan

144 Machiavelli, 95-97. o

145 Schlett, 201. o

146 Pataki Füsüs, 75-76. o

147 Schlett, 213-219. o

148 Schlett, 225-226. o

149 Bethlen Gábor végrendelete. Gyulafehérvár, 1629. In: Magyar gondolkodók 17. század. Összeállította Tarnóc Márton. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. I.m. 108. o

mutassa meg, hogy bármikor képes erőszakot alkalmazni¹⁵⁰. Ez sokkal inkább Machiavelli szemléletére emlékeztet, mint a békepárti Justus Lipsiuséra vagy Erasmuséra.

Laskai János hányattatott sorsa után nem meglepő, hogy Lipsius pacifista nézeteit vallja. *Az állhatatosságrólban* értekezik a háború szörnyűségeiről¹⁵¹. *A polgári társaságnak tudományárólban* ugyan ellátja a fejedelmet katonai tanácsokkal, azonban végig a béke fontosságát hangsúlyozza, az igazságos háborút sem pártolja, csakis végső esetben¹⁵². Ezek a gondolatok sem lehettek volna népszerűek Bethlen alatt, I. Rákóczi György azonban már láthatóan nyitottabb volt a lipsiusi tanokra.

Összességében tehát Erdélyben a hadügyekről való véleményalkotás nagyban függött az adott politikai helyzettől: Bethlen Gábor hadjáratok sorát vezette, uralma alatt nem lehetett írni a Nyugaton megszokott pacifista tanokat tükröző írást, így a kor államelméleti írói viszonylag agresszíven interpretálták az egyébként békepárti írásokat is. I. Rákóczi György alatt már jobban lehetett a nyugodtabb külpolitika mellett érvelni, legalábbis a háború elkezdésének fontossága visszább szorult a gondolkodóknál.

A szövetségi kérdésekről az írók - nem meglepő módon - nem ejtenek sok szót. Erdély török védnökség alatt állt, keresztény szerző azonban nem írhatta, hogy a pogányokkal kell szövetkezni keresztény erők ellenében. Erről a témáról nyíltan csak a fejedelmek írtak végrendeleteikben. Bocskai István folyamatosan szabadkozik a keresztényeknek okozott sérelmek miatt, felkelését azonban jogos önvédelemnek ítéli, amire maguk a Habsburgok kényszerítették rá¹⁵³. Bethlen Gábor az „occasiokkal való élésnek” nevezi a „török nemzet pajzsul rendelését”, azaz az aktuális politikai helyzetben a legmegfelelőbb reális elképzelést valósítja meg elmondása szerint. Ő már nem beszél önvédelemről, legfeljebb a magyarság kivívott jogainak védelméről¹⁵⁴. Az adott helyzetben talán igaza is volt, Erdély így sáfárkodhatott legjobban a lehetőségeivel.

150 Vetéssi, 125-126. o

151 Tarnóc, 135. o

152 Tarnóc, 144-145. o

153 Schlett, 200-203. o

154 Schlett, 229. o

4. ÖSSZEGZÉS

Erdélyben Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatt virágzott a kultúra, a magyar nyelvű államelméleti irodalom pedig ekkor kezdte bontogatni szárnyait, ebben a környezetben egyre több és több írás jelent meg a témában. Láthattuk, hogy a neosztoikus tanok hatása érződött a kor munkáin a legerősebben, de a kora újkor más iskolái is hatottak ezekre a művekre. Erasmus és Morus Tamás befolyása nem meglepő, hiszen az ő műveikből sokat merítettek az újsztoikus gondolkodók is, azonban az egyház által olyannyira üldözött Machiavelli elveinek hatása is megfigyelhető szinte minden témakörben.

Az erdélyi írások elsősorban átiratok és fordítások sora - nem igazán alakult ki önálló politikai gondolkodás. A korszak erdélyi gondolkodását inkább az mutatja meg, mely írások és eszmék lehettek népszerűek, illetve mit változtattak meg az eredeti művekhez képest a szerzők. Az, hogy mi lehetett sikeres a fejedelemségben, döntően attól függött, mit engedett meg a fejedelem és környezete - az ő támogatásuk nélkül nemigen lehetett érvényesülni, hiszen kultúrmonopol helyzetben voltak.

Éppen emiatt megfigyelhettük, hogy ezek a művek gyakorlati célt is szolgáltak: reflektáltak az aktuális történelemi helyzetre, ha kellett, segítették, alátámasztották a fejedelmek törekvéseit. Így fontos szerep hárult rájuk a politikai életben is: sokszor az ő feladatuk volt a nemesség meggyőzése arról, hogy az uralkodó céljai legitimek. Fontos volt ez mind a bel-, mind a külpolitika szempontjából: a szerzőknek a belső és a külső ellenzék ellen is érvelniük kellett.

A gyakorlatban ezeket az érveket a főbb nyugati irányvonalaktól való eltérésekben lehet megfigyelni. Az erasmista iskolával szembeni ellentétek leginkább az egyház, a külpolitika és a törvények szerepében érhetők tetten. Ez nem is meglepetés, hiszen Erasmus uralkodóeszménye egy törvények által korlátozott, elveiben alapvetően katolikus és pacifista fejedelem - Erdélyben pedig a kálvinizmus dominált, az uralkodó ki akarta terjeszteni hatalmát a szomszédos magyar területekre, a fejedelmi abszolutizmust pedig csak igen kevésbé korlátozták a törvények. A nép jóléte érdekében csak Isten által korlátozott uralkodó képe pedig nem áll messze Machiavelli fejedelmétől, aki számára a cél szentesíti az eszközt, a cél pedig a hatalom stabilizálása és a nép elégedettsége.

A kor nagy dilemmája az erkölcs kérdése volt - a megváltozott világnézet elbizonytalanította az embereket a középkori megdönthetetlen dogmákban, amelyek

meghatározták a viselkedési normákat. A gondolkodóknak újra kellett definiálniuk az erény fogalmát, Erdélyben az újsztoikus erkölcs fogalma vált népszerűvé - ez igazolta a legjobban a fejedelmi abszolútizmust, illetve ezek a tanok jelenthettek választ Magyarország sanyarú viszonyai között.

A téma azért is aktuális, mert a XX. század szellemi fordulatai, valamint a globalizáció legújabb kihívásai többekben hasonló identitásválságot idéztek elő, mint ami a reformációt követő bő évszázad során jellemezte Európát, vagy éppen a hatalmi csúcsán lévő Rómát. Ezekben a szituációkban került elő a sztoa, mindig az adott kor kihívásaihoz igazítva, manapság azonban nem találkozunk egy legújabb sztoikus irányzattal. A fenntartható fejlődés gondolata, amely mértéktartásra ösztönzi napjaink társadalmait, tartalmaz ugyan némileg sztoikus elemeket, ám nem lehet kijelenti, hogy ez a sztoa felújított változata, hiszen elsősorban nem szellemi, hanem anyagi indokokkal támasztja alá a mértéktartást. Mégis érdemes újra felfedezni az újsztoikus szerzők írásait, hiszen egy jelentős változásoktól hemzsegő korszak erkölcsi és politikai válaszaiból egy hasonlóan zivataros időszakban sokat tanulhatunk.

Bibliográfia

Elsődleges források

Bethlen Gábor végrendelete. Gyulafehérvár, 1629. In: Magyar gondolkodók 17. század. Összeállította Tarnóc Márton. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Bocskai István: *Testamentomi rendelés.* Kassa, 1606. In: Magyar gondolkodók 17. század. Összeállította Tarnóc Márton. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Draskovich János: *A fejedelmek órájának második könyve.* Graz, 1610. In: Magyar gondolkodók 17. század. Összeállította Tarnóc Márton. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Laskai János: *A polgári társaságnak tudományáról.* Bártfa, 1641. In: Magyar gondolkodók 17. század. Összeállította Tarnóc Márton. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Laskai János: *Az állhatatosságról.* Bártfa, 1641. In: Magyar gondolkodók 17. század. Összeállította Tarnóc Márton. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Machiavelli, Niccolò: *A fejedelem.* Fordította Lutter Éva, utószót és jegyzeteket írta Herczeg Gyula. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987.

Magyar Könyvszemle, ötödik évfolyam, 5-6. füzet, szeptember-december, 1880.

Morus Tamás: *Utópia.* Fordította Kardos Tibor. Szent István Társulat, Budapest, 2002. Az előszót írta Péteri Zoltán.

Pataki Füsüs János: *Királyoknak tüköre.* Bártfa, 1626. In: Magyar gondolkodók 17. század. Összeállította Tarnóc Márton. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Prágai András: *Fejedelmeknek serkentő órája.* Bártfa, 1628. In: Magyar gondolkodók 17. század. Összeállította Tarnóc Márton. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Reneszánsz etikai antológia. Válogatta és szerkesztette Vajda Mihály, az utószót írta Makkai László. Fordította Bajcsa András, Julow Viktor, Kardos Tiborné, Kenéz Győző, Lontay László és Tamás Gáspár Miklós. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.

Rotterdami Erasmus: *A keresztény fejedelem neveltetése.* Fordította Csonka Ferenc, az utószót és a névmutatót írta Barlay Ö. Szabolcs. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987.

Szepsi Korotz György: *Királyi ajándék.* Oppenheim, 1612. In: Magyar gondolkodók 17. század. Összeállította Tarnóc Márton. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Vetési István: *Levél az uralkodás művészetéről I. Rákóczi György fejedelemhez.* 1631. In: Magyar gondolkodók 17. század. Összeállította Tarnóc Márton. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Másodlagos források

A politikai filozófia története. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994. Szerkesztette Leo Strauss és Joseph Cropsey. Fordította Berényi Gábor, Greskovits Endre, Keszthelyi András és Seres Iván.

Barth, Paul: *A sztoa filozófiája.* Fordította Szerémy György. Farkas Lőrinc Kiadó, Budapest, 1998.

Bitskey István: *Irodalompolitika Bethlen Gábor és a két Rákóczi György udvarában.* In: Magyar Könyvszemle, Budapest, 1980.

Bitskey István: *Pázmány Péter.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1986.

Csipkay Sándor: *Magyar-holland irodalmi kapcsolatok kezdetei (Laskai János).* Budapest, 1935.

Faludy György: *Rotterdami Erasmus.* Fordította Szőcs Noémi Imola. Alexandra Kiadó, 2005.

Klaniczay Gábor: *Udvari kultúra és a civilizáció folyamata.* In: Magyar reneszánsz udvari kultúra. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1987.

Kopp Tibor: *Erdély művelődése I. és II. Rákóczy György korában*. Huszár István Könyvnyomdája, Nyitra, 1903.

Magyar gondolkodók 17. század. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. Összeállította Tarnóc Márton.

Manent, Pierre: *A liberális gondolat születése*. Fordította Babarczy Eszter. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1994.

R. Várkonyi Ágnes: *Erdély és a vesztfáliai béke (I. Rákóczi György politikájához)*. In: *Művelődésünk múltjából*. Comenius, I. Rákóczi György és más tanulmányok. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 1999.

Schlett István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon, I. kötet*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004.

Skinner, Quentin: *Jelentés és megértés az eszmetörténetben*. Fordította Jónás Csaba. In: *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*. John Dunn, John G. A. Pocock, Quentin Skinner és Richard Tuck tanulmányai. Szerkesztette Horkay Hörcher Ferenc. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1997.

Szabó Péter: *Az erdélyi fejedelemség*. Kulturtrade Kiadó, Budapest, 1997.

Tarnóc Márton: *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978.